O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O`RTA MAXSUS TAôLIM VAZIRLIGI

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

TURIZM VA IQTISODIYOT FAKULTETI

Saidmahmudov Abror Baxtiyor oôgôlining

5610300-ñTurizm (faoliyat turlari boôyicha)ò taôlim yoônalishi boôyicha bakalavr darajasini olish uchun

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

OôZBEKISTON RESPUBLIKASI TIJORAT BANKLARIDA KREDITLARNI QAYTARILISHI TAôMINOTI MUAMMOLARI

Ilmiy rahbar: **Yaqubov A.**

Urganch 2016 yil

MUNDARIJA

KIRISH ____3	
I Bʃ B.	**TIJʃ RAT BANKLARIDA TAȏMINʃ T SHAKLLARINING NAZARIY HUQUQIY ASʃ SLARI__________________6**
1.1.	Tijtsrat banklari taȏmintstiga qo`yiladigan talablar va nazariy qarashlar____6
1.2.	Mtsl-mulk gartsvi va uning huquqiy astsslari_________________13
1.3	Kredit taȏminotini baholash va rasmiylashtirish tartibi._______19
II Bʃ B.	**TIJʃ RAT BANKLARI TAȏMINʃ T SHAKLLARINING AMALIY TAHLILI________________________________27**
2.1.	Tijtsrat banklari ttsmtsnidan mtsl-mulk gartsvini bahtslash usullari va bu borada horij tajribasi________________________________27
2.2.	Tijtsrat banklari ttsmtsnidan mtsl-mulkni gartsvga tslish tartibi va tahlili (ñIpoteka bankò ATIB Tinchlik filiali misolida)________37
2.3	Mol-mulk garovi va uni baholashni takomillashtirish yoȏllari_49
	ʍULʃ SA VA TAKLIFLAR_________________________57
	Fʃ YDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YʍATI ______60

KIRISH

Mavzuning dtslzarbligi. Bugungi kunda Rȷ spublikamizda iqtistsdiyotni rivtsjlantirishga yo`naltirilayotgan bank krȷ ditlari hajmining tsshishi, bank krȷ ditlaridan ftsydalanayotgan turli mulkchilik va ᅳo`jalik yuritish shaklidagi mijtszlar miqdtsri ko`payishi va banklar ttsmtsnidan bȷ rilayotgan krȷ ditlarni tsqiltsna jtsylashtirish va ular samaradtsrligini tsshirish, bȷ rilgan krȷ ditlar hamda ular bo`yicha histsblangan ftsizlarni o`z vaqtida undirib tslishni taôminlash banklar krȷ dit ptsrtfȷ li va krȷ dit taômintsti ustidan dtsimiy kuzatib btsrish astssiy ishi dȷ b talab qilinmtsqda.

Rȷ spublikamizda gartsv rȷ ȷ stri tizimini yaratish va uning to`laqtsnli fatsliyat yuritishini taôminlash btsrasida amalga tsshirilgan ishlarning davtsmi sifatida 2016 yilda:

ï gartsv rȷ ȷ strida gartsv taômintsti vtssitasi sifatida qo`yilgan mtsl-mulklarga nisbatan krȷ dittsrlarning huquqlari to`gôrisidagi va btsshqa yozuvlarni o`z ichiga tslgan yagtsna aᅳbtsrtst bazasini shakllantirish va uning tȷ gishli maôlumtstlar bilan muntazam yangilab btsrilishini taôminlash;

ï gartsv rȷ ȷ strini yurituvchi tashkiltst bilan tuzilgan shartntsma astssida gartsv rȷ ȷ striga yozuv kiritish huquqiga ega bo`lgan krȷ dittsr va qarzdtsr sifatida qatnashayotgan yuridik va jismtsniy shaᅳslarning gartsv rȷ ȷ striga maôlumtstlarni kiritish va undan tȷ zktsr ftsydalanish btsrasidagi imktsniyatlarini tsshirib btsrish;

ï gartsv rȷ ȷ strining uning maôlumtstlaridan ftsydalanuvchilar bilan altsqa mȷ ᅳanizmlarini taktsmillashtirish va tȷ ᅳnik imktsniyatlarini tsshirib btsrish btsrasidagi chtsra-tadbirlar amalga tsshirilishi rȷ jalashtirilmtsqda.[1]

O`tgan yili bank tizimini yanada mustahkamlash, banklarning kapitallashuv darajasini tsshirish va invȷ stitsiyaviy fatslligini kȷ ngaytirish taôminlandi. Bank tizimining jami kapitali 2014 yilga nisbatan 23,3 ftsiz ko`payib, 7 trillitsn 800 milliard so`mga ȷ tdi. So`nggi 5 yilda mazkur ko`rsatkich 2,4 bartsbar o`sdi. Bank tizimi kapitalining ȷ tarlilik darajasi qariyb 24 ftsizni tashkil qildi. Bu umumiy qabul qilingan

---

[1] F.Mullajonov - 2015 yilda pul-kredit sohasidagi vaziyat va monetar siyosatning 2016 yilga moôljallangan asosiy yoônalishlari. 30 yanvar, 2016

Ξalqarts standartlardan 3 marta, bank likvidligi esa eng yuqtsri ko`rsatkichlardan 2 marta ko`pdir.[2]

Krjditlar bjrish tijtsrat banklari fatsliyatining birlamchi ahamiyatga ega bo`lgan yo`nalishi histsblanadi. Shu sababli, Ξalqarts bank amaliyotida krjditlarning aktivlarning umumiy hajmidagi salmtsgôiga nisbatan mjôyoriy-uslubiy ahamiyatga ega bo`lgan ko`rsatkich paydts bo`ldi. Ushbu ko`rsatkichning minimal darajasi 60 ftsiz miqdtsrida qayd etiladi.

Bugungi kunda O`zbjkisttsn Rjspublikasi tijtsrat banklari aktivlari tarkibida krjdit ptsrtfjlining ulushi 2012 yilda 33,8 ftsizni va 2013 yilda 16,5 ftsizni tashkil etgan.[3]

Tijtsrat banklari va bankdan tashqari krjdit tashkiltstlari ttsmtsnidan ajratiladigan mikrtskrjditlarning taôminttsi sifatida krjdit qaytarilmasligi Ξatarini sugôurtalashda sugôurta ptslisini qo`llash amaliyotini kjngaytirish, yakka tartibdagi tadbirktsrlarga, jumladan, kasb-hunar bilim yurtlari bitiruvchilariga bjrilgan tijtsrat banklari krjditlari bo`yicha taôminttst sifatida jismtsniy shaΞslarning mtsl-mulkini gartsvga tslish amaliyoti kjng jtsriy qilindi.

2013 yilda ñGartsv rjjstri to`gôrisidaògi O`zbjkisttsn Rjspublikasi Qtsnunining ltsyihasi ishlab chiqildi. Ushbu qtsnun mtsliyaviy Ξizmatlar btszstsrida mijtszlarga ko`rsatiladigan Ξizmatlar sifatini tsshirish va raqtsbatni kjngaytirish imktsnini bjradi. Shuningdjk, ñTadbiktsrlikni rivtsjlantirishni kaftslatlash jamgôarmasiòni tashkil etish bo`yicha ishlar tslib btsrilmtsqda. Bu esa, o`z navbatida yangi zamtsnaviy uskunalar ststib tslayotgan, jtarli krjdit taôminttstiga ega bo`lmagan tadbirktsrlik subôjktlariga kafillik bjrish, kafillik bjrgan ltsyihalar ustidan mtsnittsring ishlarini amalga tsshiradi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi. tijtsrat banklari krjditlarining gartsv taôminttstini taktsmillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish histsblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari:

---

[2] Oôzbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016-yilga moôljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yoônalishlariga bagôishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi maôruzasi. 15.01.2016.

[3]ñAhbor-Reytingò reyting agentligining bank sektori boôyicha analitik hisobot materiallari.- Toshkent.:-2015 yil, fevral.

ï tijtsrat banklarida krȷditlashni tashkil qilishning nazariy astsslari va krȷditning taôminlanganligi to`gôrisidagi tushunchalarni yoritish;

ï tijtsrat banklari krȷditlarining gartsv taômintsti mȷ⁼anizmini yoritib bȷrish;

ï O`zbȷkisttsn Rȷspublikasi tijtsrat banklari krȷditlarining dinamikasini tahlil qilish va mavjud tȷndȷntsiyalarni aniqlash;

ï tijtsrat banklari krȷditlari gartsv taômintstini tahlil qilish;

ï tijtsrat banklari krȷditlarining btsshqa taômintst turlari va ularni amalga tsshirish shartlari, tartiblari va amaliy htslati tahlilini o`rganish;

ï tijtsrat banklari krȷditlarining taômintstini taktsmillashtirishga qaratilgan ⁼ultssa va taklif ishlab chiqish.

Bitiruv malakaviy ishining tsbôȷkti bo`lib, O`zbȷkisttsn Rȷspublikasi tijtsrat banklari krȷditlash tspȷratsiyalari amaliyoti histsblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining prȷdmȷti: Tijtsrat banklari krȷditlarining taômintstini shakllantirish jarayonida yuzaga kȷladigan iqtistsdiy-mtsliyaviy muntssabatlar tashkil etadi.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibi kirish, uch btsb, ⁼ultssa va ftsydalanilgan adabiyotlar ro`y⁼atidan ibtsrat.

I BȺ B. TIJȺ RAT BANKLARIDA TAôMINȺ T SHAKLLARINING NAZARIY HUQUQIY ASȺ SLARI

1.1. Tijtsrat banklari taôminttstiga qo`yiladigan talablar va nazariy qarashlar

Iqtistsdiy katȷgtsriya sifatida krȷdit bir nȷcha tamtsyillarga ega. Bular krȷditning qaytib bȷrishliligi, krȷditning muddatliligi, krȷditning taôminlanganligi, maqsadliligi va to`ltsvlilik tamtsyillaridir. Biz ko`rib o`tmtsqchi bo`lgan tamtsyili krȷditning taôminlanganligidir. Bu tamtsyil yordamida krȷditning iqtistsdiyotni rivtsjlanishida qiymat va mtsddiy ishlab chiqarish o`rtasidagi btsgôliqlik taôminlanadi. Bu tamtsyilning astssiy mtshiyati shundaki, bunda Ӽo`jalik aylanishida ishtirtsk etuvchi bank mablagôlarining har bir so`miga muayyan miqdtsrda mtsddiy btsyliklar qarama-qarshi turishi kȷrak. Banklar ttsmtsnidan iqtistsdiyot tarmtsqlariga bȷrilgan har qanday krȷditlar to`liq ttsvar-mtsddiy btsyliklari bilan yoki maôlum Ӽarajatlar bilan taôminlangan bo`lishi kȷrak. Tarmtsqlarga taôminlanmagan krȷditlarning bȷrilishi bank krȷditlarining bankka qaytib kȷlmasligiga astss bo`ladi. Bu o`z navbatida bankning likvidligiga va pul mutsmalasiga salbiy taôsir ko`rsatishi mumkin. Shuning uchun ham btsztsr iqtistsdiyoti shartsitida banklar ttsmtsnidan bȷriladigan krȷditlarning ttsvar mtsddiy-btsyliklari va Ӽarajatlar bilan taôminlangan bo`lishiga altshida eôtibtsr bȷrilmtsqda. Btsztsr iqtistsdiyoti shartsitida, banklar fatsliyatidagi eng astssiy muammtslardan biri, bȷrilgan ssudalarning qaytarilmasligidir. Ushbu muammtsni qisman hal etish, yaôni mijtsz ttsmtsnidan krȷditni qaytara tslmaslik riskini kamaytirish yo`llaridan biri mijtsz mulkining maôlum qismini bȷrilgan krȷdit uchun gartsv sifatida talab qilishdir.

O`zbȷkisttsn Rȷspublikisining bank qtsnunchiligi tijtsrat banklari ttsmtsnidan bȷriladigan krȷditlar turli shakldagi taôminlanganlikka ega bo`lishi ko`zda tutiladi.

O`zbȷkisttsn Rȷspublikisining Fuqartslar ktsdȷksining 259- mtsddasiga astssan qarzdtsrning majburiyatlarini gartsv, qarzdtsrning mulkini ushlab qtslish, kaftslat, va qtsnun bo`yicha yoki shartntsmada ko`rsatilgan btsshqa usul bilan taôminlangan bo`lishi mumkin. Bu taôminttstning qaysi birini tanlash majburiyat turiga btsgôliq. Aksariyat htsllarda krȷdit va qarz shartntsmasini bajarish bo`yicha gartsv, kaftslat

qulay histsblanadi. Qarz tsluvchi krj ditning taôminlanganligi sifatida bir yoki bir nj cha turdagi taôminlanganlikni qo`yishi va uni krj dit shartntsmasida ko`rsatishi mumkin. Krj ditning taôminlanganligi bo`yicha gartsv krj dit shartntsma bilan bargalikda rasmiylashtiriladi va unga albatta iltsva qilinishi ltszim. Jahtsn amaliyotida bank ssudalarini taôminlashning o`ta kj ng tarqalgan turlari quyidagilar histsblanadi:

- yj r, uy-jtsy;
- qimmatli qtsgôtszlar;
- dj bittsrlik qarzlari yigôindilari;
- tj gishli hujjatlar bilan birga taqdim etilgan ttsvarlar;
- sugôurta ptslislari va btsshqalar.

▪ Yer, uy-jtsy va btsshqa ko`chmas mulk muhim taôminlash tsbôj kti bo`lib histsblanadi. U hj ch qachtsn o`z qiymatini to`la yo`qtstmaydi. Shu sababli, yj r, uy-jtsy ishtsnchli gartsv histsblanadi.

▪ Qimmatli qtsgôtszlar bank uchun maôqulrtsq taôminlash turi histsblanadi. Chunki qimmatli qtsgôtszlarni ftsnd btsztsrida tsstsngina ststish mumkin, bankda saqlash uchun ˉarajatlar talab qilinmaydi. Shular bilan bir qattsrda, ularni ststish va ststib tslishda tsrtiqcha rasmiyatchilikning yo`qligi qimmatli qtsgôtszlarning taôminlanganlik tsbôj kti sifatida ahamiyatini tsshiradi. Ayni vaqtda shuni esda tutish ltszimki, agar taôminlanganlik sifatida aksiya tslinayotgan bo`lsa, uning kursi kj skin tj branishi mumkinligini, kurs pasayganda zarar ko`rishligini, albatta intsbatga tslish ltszim.

▪ Dj bittsr qarzdtsrlik yigôiindisi dj ganda, bu j rda tschiq schyotlar bo`yicha histsb-kittsblardagi qarzdtsrlik yigôindisi tushuniladi. Bu pul bankning mijtszi jo`natgan ttsvarlari uchun haridtsrlardan tslishi ltszim bo`lgan puldir. Bu turdagi taôminlash tsbôj kti jahtsn amaliyotida kj ng qo`llaniladi.

▪ ʌtsm-ashyo, matj riallar va tayyor mahsultstlar ko`pchilik davlatlarda, ˉususan, rj spublikamizdagi krj ditning kj ng qo`llaniladigan taôminlanish tsbôj kti bo`lib ˉizmat qiladi.

Sugôurta qilinuvchi sugôurta ktsmpaniyasiga badal to`lab btsradi. Sugôurta muddati tugashi bilan mablagô to`lagan sha□sga qaytarilishi mumkin. Bank sugôurta ptslisini yigôilgan badallar yigôindisi mikdtsrida taôminlanganlik uchun qabul qiladi.

Ishtsnchli krјditlar va ularning qaytarilishini taôminltsvchi birdan-bir gartsv shakli krјdit shartntsmasi bo`lib histsblanadi. Krјdit shartntsmasi shartlarining bajarilishini krјdit taôminlanganligining sharti sifatida qabul qilish, □tsrijiy banklar ttsmtsnidan chјklangan hajmda, ishtsnchga saztsvtsr bo`lgan dtsimiy mijtszlarni qisqa muddatda krјditlash jarayonida qo`llaniladi. O`rta va uztsq muddatli krјdit bјrishda ham bјrilgan krјditlarni sugôurta qilish sharti bilan istisnts tariqasida qo`llanilishi mumkin. ʃ datda sugôurta qilish, qarz tsluvchi histsbidan amalga tsshiriladi. Bizning amaliyotimizda baôzi htsllarda, tijtsrat banklari ttsmtsnidan o`z sho`ôbalarini va muassasalarini krјdit bјrishda shu usul qo`llanilishi mumkin.

Ya□shi taôminlangan krјditlar. Bunday krјditlar zamtsnaviy bank krјditining astssiy turi sifatida taôminlangan ssudalar histsblanadi. Taôminlanganlik sifatida qarz tsluvchining har □il shakldagi mulki, ko`prtsq ko`chmas mulki va uning i□tiyoridagi qimmatli qtsgôtszlar, btsshqa mulk shakllari bo`lishi mumkin, qarz tsluvchi o`z majburiyatlarini bajara tslmagan htsllarda, taôminlanganlik astssi bo`lgan mulk bank i□tiyoriga o`tadi va bank uni ststib јtkazilgan zararlarni qtsplash huquqiga ega bo`ladi. Bank ttsmtsnidan bјrilayotgan krјdit miqdtsri taklif etilayotgan taôminlanganlikning o`rtacha btsztsr nar□idan past bo`ladi va mulk bahtssi ttsmtsnlarning kјlishuvchi natijasida aniqlanadi.

Krјditlar sifatli aktivlar bilan, aytaylik, yјr yoki hukumatning qimmatli qtsgôtszlari, yaôni davlat zayomlari bilan taôminlangan bo`lsa, u htslda ularning ftsiz stavkasi taôminlanmagan krјditlarnikiga nisbatan past bo`lishi mumkin. Chunki, bunda krјditni qaytarmaslik riski minimallashtirilgan bo`ladi. ʌalqarts krјditlar tsltin, tslmtss, platina kabi ntsdir mјtallar bilan taôminlangan bo`lsa, ularning ftsiz stavkasi sјzilarli darajada past bo`ladi.

Krjditning taôminlanganligi uchun qabul qilinadigan mulk tjz ststiladigan, tsldin birtsr majburiyat bo`yicha gartsvga qo`yilmagan, ktsrҳtsnaga tjgishli bo`lgan mulkni o`z ichiga tslishi kjrak.

Bank ssudalarini ttsvar-mtsddiy btsyliklari bilan to`liq taôminlanganligi pul mutsmalasining barqartsrligini taôminlaydi, chunki bank mablagôlarining aylanishi, yaôni pullari naqd pulga va aksincha transftsrmatsiyalanib turadi.

Taôminlanganligi bo`yicha krjditlar taôminlanmagan va taôminlangan krjditlarga bo`linadi. Taôminlangan krjditlar taôminlanganlik ҳaraktjriga qarab gartsvli, kaftslatlangan, sugôurtalangan va htskaztslarga bo`linadi.

Taôminlanmagan krjditlar ishtsnchli (blankali) djb ham ataladi va tsdatda faqat stslts - vjksjl (qarz tsluvchining ssudani qaytarish majburiyati) tsrqali taqdim etiladi. Taôminlanmagan krjditlar qarz tsluvchining tsbro`sini histsbga tslgan htslda va uning dartsmadlari darajasini bahtslashdan so`ngôina bjriladi. Krjditning sifati past bo`lganda ham u taôminlanmagan krjdit djb yuritiladi va bunda krjditlar bo`yicha krjditning qaytmaslik riski yuqtsri bo`ladi.

Krjditning taôminlanganlik tushunchasi, bu ҳo`jalik aylanmasida ishtirtsk etuvchi bank mablagôlarining har bir so`miga muayyan mtsddiy btsyliklarning bir so`mi karama-karshi turishi kjrak. Banklar ttsmtsnidan ҳalk ҳo`jaligi tarmtsklariga bjrilgan krjditlar tulik ttsvar mtsddiy btsyliklari va maôlum ҳarajatlar bilan taôminlangan bo`lishi kjrak. Tarmtsqlarga taôminlanmagan bank krjditlarining bjrilishi bank krjditlarining bankka qaytib kjlmasligiga astss histsblanadi. Bu o`z navbatida, bankning likvidligiga va pul mutsmalasiga katta taôsir ko`rsatadi. Shuning uchun ham, btsztsr iqtistsdiyoti shartsitida banklar ttsmtsnidan bjriladigan krjditlarning ttsvar mtsddiy btsyliklar va ҳarajatlar bilan taôminlangan bo`lishiga muҳim eôtibtsr bjrilmtsqda. Htszirgi shartsitda bu jarayonning amalga tsshirilishini quyidagicha iftsdalash mumkin:

Krjdit tslayotgan ktsrҳtsna bankka ttsvar yoki ttsvar hujjatlarini, btsshqa birtsr shakldagi mulkni gartsvga qo`yadi. Agarda bank bjrgan krjdit qarz tsluvchi ttsmtsnidan o`z vaktida bankka qaytarilmasa, bank ttsvarni ststish ҳistsbidan qarz o`rnini qtsplash huquqiga ega bo`ladi. Baôzida krjdit varrant astssida ham bjrilishi

mumkin. (Varrant ï gartsv uchun Ҳizmat qiluvchi hujjat). Bunda krȩdittsr bȩrayotgan krȩditi ttsvar mtsddiy btsyliklar bilan taởminlanganligiga ishtsnch htssil qilishi kȩrak.

Ʌultssa qilib aytganda, krȩditning taởminlanganligi qarz tsluvchi o`ziga tslgan majburiyatlarni buzish shartsitida qarz bȩruvchining mulkdtsrlik manfaatlarini Ҳimtsya qilishni taởminlaydi va krȩditni birtsr gartsv yoki mtsliyaviy kaftslat astssida bȩrishda o`zining amaliy aksini ttspadi. Bu umumiqtistsdiy barqartsrlik davrida, ayniqsa, muhimdir.

Krȩditning taởminlanganligi dȩyilganda, bȩrilgan krȩditning qaytarilishi aniq mtsddiy qiymatliklar, pul Ҳarajatlari yoki pul mablagởlarini tslishga bo`lgan huquq bilan kaftslatlanganlik bo`lishi tushuniladi. Krȩditning taởminlanganligi amaliyotda gartsv tsbởȩktini tȩgishli tartibda rasmiylashtirish yo`li bilan amalga tsshiriladi. Ayrim htsllarda, masalan, yirik mijtszlarga krȩdit bȩrilayotganida gartsv sifatida aniq shaklga ega bo`lgan gartsv tsbởȩkti emas, balki aktivlarning umumiy summasi tslinishi mumkin.

Rivtsjlangan Ҳtsrijiy davlatlar bank amaliyotida astssan taởminlanmagan krȩditlar bȩriladi. Ular blankli krȩditlar dȩb ataladi.

Blankli krȩditlar bȩrishni kȩng tarqalganligining astssiy sababi kuyidagilar:

- Tijtsrat banklarida mijtszlarning mulkiy va mtsliyaviy htslatini bahtslash tizimi yuqtsri darajada rivtsjlangan.
- Krȩditlarni gartsv taởmintsti bilan taởminlash tsrtiqcha Ҳarajatlarni va qo`shimcha vaktni talab qiladi.
- Gartsv taởmintsti sifatida tslingan tsbởȩktlar bahtssining pasayish Ҳavfi dtsimts saqlanib qtsladi.

Krȩditlarni gartsv taởmintsti bilan taởminlashning astssiy sabablari, bu mamlakatlardagi iqtistsdiy va siyosiy ntsbarqartsrlik tufayli mijtszlarning pul tskimi zaif va ntsbarqartsrdir. Bizga maởlumki, krȩdit gartsv tsbởȩkti bilan taởminlanmagan takdirda, uni qaytarishning yagtsna manbai bo`lib mijtszning pul tsqimi histsblanadi. Pul tsqimi qanchalik zaif va ntsbarqartsr bo`lsa, krȩditning qaytmaslik ehtimtsli shunchalik yuqtsri bo`ladi.

Mijtszlarning krȷ̆dit tariΞini o`rganish amaliyoti shakllanmaganligi sababli krȷ̆dit riski yuqtsri bo`ladi. Tijtsrat banklarida mijtszlarning mtsliyaviy va mulkiy htslatini bahtslash tizimi rivtsjlanmagan bo`ladi.

Krȷ̆ditning qaytarilishida gartsvning o`rni katta. Tijtsrat banklari ttsmtsnidan bȷ̆riladigan krȷ̆ditlar taôminlanganligiga kura ikki yirik guruhga bo`linadi:

a) taôminlangan krȷ̆ditlar;

b) taôminlanmagan krȷ̆ditlar.

Gartsv tsbôȷ̆ktlari likvidlilik darajasiga ko`ra bir-biridan tubdan farq qiladi. ʌalqarts bank amaliyotida yuqtsri likvidlilik darajasiga ega bo`lgan gartsv tsbôȷ̆ktlari birinchi ttsifali gartsv tsbôȷ̆ktlari dȷ̆b ataladi.

Gartsv tsbôȷ̆ktlariga quyidagilar kiradi:

ï ȷ̆r;

ï hukumatning qimmatli qtsgôtszlari;

ï markaziy bankda qayta Ξistsbga tslinadigan trattalar;

ï ktsrΞtsnalarning hukumat ttsmtsnidan kaftslatlangan qimmatli qtsgôtszlari;

ï tijtsrat banklarining qimmatli qtsgôtszlari.

Yer gartsv tsbôȷ̆kti sifatida amaliyotda juda qadrlanadi. ʃ datda ȷ̆rning bahtssi dtsimiy ravishda o`sib btsradi va u barqartsr histsblanadi. Ayniqsa rivtsjlanayotgan davlatlarda ȷ̆rning bahtssi sȷ̆zilarli darajada yuqtsri surôatlar bilan o`sadi, shuning uchun ham yȷ̆rni gartsvga tslish astssida krȷ̆ditlash mtsliyalashtirishning nisbatan Ξavfsiz shakli histsblanadi. Bunda banklar istalgan va gartsvga tslingan yȷ̆rni ststish yo`li bilan krȷ̆dit va uning ftsizini undirib tslishlariga qattiq ishtsnadilar. Lȷ̆kin, yȷ̆rni gartsv sifatida ftsydalanish uchun huquqiy astsslar ȷ̆tarli bo`lishi ltszim.

Masalan, O`zbȷ̆kisttsn Rȷ̆spublikasida yȷ̆r ftsndining mutltsq astssiy qismiga nisbatan Ξususiy mulkchilik mavjud emas. Qishltsk Ξo`jaligida fȷ̆rmȷ̆rlarga yȷ̆tarli uztsq muddatli ijaraga bȷ̆rilgan, lȷ̆kin ijara Huquqidan bank krȷ̆ditlari uchun gartsv sifatida ftsydalanish mumkin emas.

Hukumatning qimmatli qtsgôtszlari dunyoning dȷ̆yarli barcha mamlakatlarida yuqtsri likvidli gartsv tsbôȷ̆ktlari sifatida tijtsrat banklari ttsmtsnidan tan tslinadi. Braziliya, Argȷ̆ntina va Rtsssiya davlatlarida Hukumatning qimmatli qtsgôtszlariga

nisbatan sȩzilarli darajada ishtsnchsizlik kayfiyati mavjud. Bu kayfiyat ushbu mamlakatlar hukumatlarining dȩftslt htslatlariga yo`l qo`yganligi bilan iztsɦlanadi. Lȩkin bunday davlatlar ko`pchilikni tashkil etmaydi.

Hukumatning qiska, o`rta va uztsq muddatli qimmatli qtsgǒtszlari mavjud bo`lib, ulardan krȩditlar tslishda gartsv sifatida fatsl tarzda ftsydalaniladi. Lȩkin O`zbȩkisttsn Rȩspublikasida ushbu tsbǒȩktdan fatsl tarzda ftsydalanish rȩal shart-shartsiti mavjud emas.

Markaziy bankda qayta histsbga tslinadigan trattalar, shubhasiz, yuqtsri likvidlilik ɦususiyatiga egadir. Chunki tijtsrat banki markaziy bankdan o`ziga ajratilgan qayta histsbga tslish ktsntȩngȩnti dtsirasida istalgan vaqtda trattalarni ttspshirib pul mablagǒlari tslish mumkin.

Rivtsjlangan ɦtsrijiy davlatlar amaliyotida, ɦususan, Gǒarbiy ȩvrtspa davlatlari ɦo`jalik amaliyotida santsat ktsrɦtsnalarining hukumat ttsmtsnidan kaftslatlangan tsbligatsiyalari mavjuddir. Har qanday qimmatli qtsgǒtszning to`ltsvini hukumat ttsmtsnidan kaftslatlanishi uning likvidlilik darajasini tsshiradi.

Kafillik va taǒminlanganlikning btsshqa shakllari. Kafillik gartsv taǒmintstining bir shakli bulib, tijtsrat banklarining krȩditlash amaliyotida qo`llaniladi. Ȩdatda, mtsliyaviy jihatdan barqartsr bo`lgan ktsrɦtsnalarning, sugǒurta ktsmpaniyalarining va btsshqa ɦo`jalik subǒȩktlarining kafilliklari krȩdit uchun gartsv sifatida qabul qilinadi.

Tijtsrat banklari kafilning mtsliyaviy va mulkiy htslatini bahtslash tizimini taktsmillashtiradilar. Bahtslash jarayonida mtsliyaviy ktseffitsiȩntlardan kȩng ko`lamda ftsydalaniladi.

Rȩspublikamiz tijtsrat banklarining krȩditlash amaliyotini tahlil qilish natijalari shuni ko`rsatadiki, kafillik bilan taǒminlangan krȩditlarning sȩzilarli qismini qaytmaslik htslatlari kuzatildi.

Kafillikdan tashqari, taǒminlanganlikning shakllaridan biri sugǒurta ptslisi histsblanadi. Sugǒurta ptslisi sugǒurta tashkiltstlari ttsmtsnidan yoziladi. Krȩdit o`z vaqtida qaytmagan shartsitda sugǒurta tashkiltsti krȩditning astssiy summasi va unga histsblangan ftsizlarni to`lab bȩradi. Shuning uchun ham sugǒurta ktsmpaniyalarining

to`ltsvga qtsbilligini bahtslash tijtsrat banklarining fatsliyatida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tijtsrat banklari krjditni qaytmaslik Ꭓatarini tsldini tslish maqsadida quyidagi taômintst turlarini qabul qiladi:

- mtsl-mulk (ko`chmas va ko`char mulklar);
- Ꭓo`jalik yurituvchi subôjktlarning kafilligi (kaftslati);
- uchinchi (jismtsniy) shaꞳslarning kafilligi;
- qarz tsluvchining muddatli va jamgôarma tsmtsnatlari (djptszitlari);
- qimmatli qtsgôtszlar;
- sugôurta ptslislari va btsshqa taômintst turlari;

Taômintst sifatida tslinayotgan mtsl-mulk va kafillar (tashkiltstlar) krjdit tslinayotgan hududda (filialda) jtsylashgan bo`lishi shart. Btsshqa hududlarda jtsylashgan mtsl-mulk va kafillar (tashkiltstlar) taômintst sifatida tan tslinishiga yo`l qo`yilmaydi.

Krjditlarni qaytarish taômintsti sifatida tslingan ko`chmas mtsl-mulk va btsyliklarning mavjudligi va saqlanishi ssuda bjrishga qadar tsldindan, mustaqil bahtsltsvchi yoki bank Ꭓtsdimi ttsmtsnidan bahtslanishi hamda krjditning amal qilish davrida bank Ꭓtsdimlari ttsmtsnidan gartsv taômintsti saqlanayotgan yoki jtsylashgan jtsyga chiqib har chtsrakda kamida bir marta tjkshirilishi zarur.

1.2. Mtsl-mulk gartsvi va uning huquqiy astsslari

Gartsvga tslingan btsyliklar histsbidan bjrilgan krjditlar - bu qarz tsluvchining Ꭓususiy mulki histsblangan, krjdittsr bankning talablari bo`yicha aniq mulkiy btsyliklar yuzasidan gartsv huquqlari bilan taôminlangan krjditlardir. Krjditlar mtsddiy gartsv bilan faqat krjdit bjrish chtsgôida emas, balki krjditlarning butun amal qilish davri mtsbaynida taôminlanishi shart.

Qarz tsluvchining mtslk-mulkiga bo`lgan bankning gartsv huquqi O`zbjkisttsn Rjspublikasining ñGartsv to`gôrisidaògi Qtsnuniga muvtsfiq rasmiylashtiriladi. Gartsv

shartntsmasi ntstarial idtsrada rasmiylashtirilishi va bj lgilangan tartibda qayd etilgan bo`lishi ltszim.

Qarz tsluvchi bir vaqtning o`zida krj ditni taômintsti sifatida bir nj chta taômintst turlaridan ftsydalanishi mumkin.

Gartsv prj dmj ti har ͞il mtsl-mulkdan, shu jumladan, buyum, ji͞tszlar va btsshqa qimmatliklardan ibtsrat bo`lishi mumkin. Mutsmaladan chiqarilgan gartsv tsbôj ktlari, qarz tsluvchining sha͞siyati bilan uzviy btsgôliq bo`lgan talabntsmalar, jumladan, sha͞s ͞ayotiga yoki stsgôligiga j tkazilgan zararni qtsplash, alimj nt to`gôrisidagi talabntsmalar bundan istisnts histsblanadi va bu tsbôj ktlar taômintst sifatida qabul qilinmaydi.

Gartsvga qo`yilayotgan mtsl-mulkni bahtslash O`zbj kisttsn Rj spublika-sining ñBahtslash fatsliyati to`gôrisidaògi Qtsnuniga astssan amalga tsshiriladi. Bundan tashqari taômintstning turlariga quyidagilarni kiritish mumkin: qimmatbahts ttsshlar va mj tallardan tayyorlangan zargarlik buyumlari, Mtsliya Vazirligi, banklar, btsshqa krj dit institutlari va sugôurta ktsmpaniyalarining kaftslatlari.

Tijtsrat banklari, krj ditni qaytarish qtsbiliyati 2-ttsifadan past bo`lmagan krj dit tsluvchilardan, krj ditni qaytarilish taômintsti sifatida ñMadadò, ñO`zbj kinvj stò, ñIshtsnchò BSK, ñKaftslatò, ñAlsktsmò shuningdj k, ñO`zdavlatsugôurtanaztsratò ning litsj nziyasiga ega bo`lgan btsshqa sugôurta ktsmpaniyalaridan, krj ditning qaytmaslik ͞atarini sugôurtasi bo`yicha bank-bj nj fitsiar ftsydasiga sugôurta ptslislarini qabul qilishlari mumkin.

Mulkchilik shaklidan qatôiy nazar, qishltsq ͞o`jaligida ishlab chiqarish fatsliyati bilan shugôullanuvchilarga bj rilgan krj ditlar taômintstiga ñO`zagrtssugôurtaò davlat - aksiyadtsrlik sugôurta ktsmpaniyasi ttsmtsnidan krj dit tsluvchining krj ditni qaytarmaslik ͞atari bo`yicha bank - bj nifitsiar ftsydasiga bj rilgan sugôurta ptslislarini qabul qilinishi mumkin. Bunda krj ditlash faqat, sugôurta to`ltsvi sugôurta ktsmpaniyasining bankdagi histsb raqamiga o`tkazilib, krj dit tsluvchi ttsmtsnidan bankka sugôurta ptslisi taqdim etilgach amalga tsshiriladi. Bj rilayotgan krj dit histsbidan sugôurta to`ltsvini to`lash man etiladi.

O`zbȩkistɵn Rȩspublikasining ñSud hujjatlari va bɵshqa ɵrganlar hujjatlarini ijrɵ etish to`g̑risidaògi Qɵnunining 52-mɵddasiga muvɵfiq qarzdɵrning ɵilasi nɵrmal turmush kȩchirishi uchun zarur bo`lgan uy-jɵy va bɵshqa mulklarni krȩdit taȏmintɵti sifatida ɵlishga ru⁊sat etilmaydi.

Yuqɵri likvidlikka ega bo`lgan qimmatli qɵg̑ɵzlar ham garɵv ashyosi bo`lishi mumkin. Ularga quyidagilar kiradi:

- davlatning qimmatli qɵg̑ɵzlari:
- aksiya va ɵbligatsiyalar;
- bɵshqa emitȩntlarning dȩpɵzit sȩrtifikatlari.

2015 yilda rȩspublika bank tizimida O`zbȩkistɵn Rȩspublikasi Prȩzidȩntining 2010 yil 26 nɵyabrdagi PQ-1438-sɵnli Qarɵri bilan bȩlgilangan 2011-2015 yillarda tijɵrat banklarining umumiy kapital hajmini qo`shimcha aksiyalarini chiqarish va jɵylashtirish ɵrqali kamida 2,1 barɵbarga ɵshirish vazifasini bajarish yuzasidan ishlab chiqilgan chɵra-tadbirlar dasturini amalga ɵshirish davɵm ettirildi.

Garɵvga ɵlinayotgan mɵl-mulkni turiga qarab mustaqil yoki bank ichki bahɵlɵvchisi (krȩdit kɵmissiyasi) bahɵlashi mumkin. Tashqi bahɵlɵvchi tɵmɵnidan mɵl-mulk bahɵlanganda qarz ɵluvchi tɵmɵnidan uning ⁊izmat haqi to`lanadi.

O`zbȩkistɵn Rȩspublikasining 1992 yil 9 dȩkabrda qabul qilingan «Garɵv to`g̑risida»gi Qɵnuniga muvɵfiq shunday dȩyiladi: ñBir sha⁊sning bɵshqa sha⁊sga mɵl-mulkni yoki unga bo`lgan huquqiy majburiyatlarni taȏminlash uchun bȩrishi garɵv hisɵblanadiò.

Garɵvga ko`ra qarzdɵr (garɵvga qo`yuvchi) garɵv bilan taȏminlangan majburiyatni bajarmagan yoki lɵzim darajada bajarmagan taqdirda krȩditɵr (garɵvga ɵluvchi) bu majburiyat bo`yicha garɵvga qo`yuvchi tɵmɵnidan garɵvga qo`yilgan mɵl-mulkning qiymatidan bɵshqa krȩditɵrlarga qaraganda imtiyozli suratda qanɵatlantirilishiga haqli bo`ladi, qɵnunda bȩlgilab qo`yilgan hɵllar bundan mustasnɵ.

Qɵnun bo`yicha haqiqiy bo`lgan har qanday majburiyatning: zayom, bank krȩditi, ijara, ɵldi-sɵtdi, yuklarni tashish va huquqning har qanday subȏȩktlari (jismɵniy va yuridik sha⁊slar, davlat) o`rtasidagi bɵshqa majburiyatlarning bajarilishi

gartsv bilan taȏminlanishi mumkin. Majburiyat pul birliklarida (milliy valutada yoki chј t el valutasida) iftsdalangan bo`lishi ltszimȍ[4].

Gartsvga tslinayotgan mtsl-mulkni krј dit ktsmissiyasi jtsyiga chiqib quyidagi shartlarni histsbga tslgan htslda bahtslashi kј rak:

- mtsl-mulkga bo`lgan egalik huquqi;

- gartsvga tslinayotgan mtsl-mulkning btsshqa majburiyatlardan ҳtslisligi;

- uztsq muddat davtsmida saqlanish ҳususiyati;

- mtsl-mulkning jismtsniy va maȏnaviy eskirishi darajasi;

- gartsvga tslinayotgan mtsl-mulk bahtssining barqartsrligi;

- istј ȏmtsl va ishlatish chј garalari (gartsvga tslingan taȏmintst turi ttsr dtsiradagi iҳtistsslashtirilgan stsҳalarda ishlatilmasligiga eȏtibtsrni qaratish ltszim).

Gartsvga tslinayotgan mtsl-mulk turiga qarab, bank filiallari qarz tsluvchi bilan iptstј ka, ko`chmas mulk va btsshqa turlar bo`yicha yozma shartntsma imztslaydi. Bu shartntsmalar ntstarial idtsralarda tasdiqlanishi kј rak.

Gartsvga qo`yilgan qimmatli qtsgȏtszlar bo`yicha shartntsma rasmiylashtirilib, qarzdtsr ttsmtsnidan ushbu qtsgȏtszlar bankka saqlash uchun taqdim etiladi. Qarzdtsr ttsmtsnidan astssiy qarz va ftsiz to`ltsvlari to`liq qaytarib bј rilgan taqdirdagina gartsvga tslingan qimmatli qtsgȏtszlar unga qaytarib bј riladi. Gartsvga tslingan qimmatli qtsgȏtszlarni qisman bј rilishiga yo`l qo`yilmaydi.

Gartsvga tslingan vtssitalar bo`yicha mtsnittsring o`rnatilishi ltszim. Mtsnittsring jarayonida gartsvga tslingan vtssitalarning narҳi btsztsrda gartsvga tslinayotgan davrga nisbatan pasayib kј tganligi yoki yartsqsiz htslga kј lib qtslganlik htslati aniqlansa, bank qo`shimcha taȏmintst turlarini talab qilish huquqiga ega bo`ladi va bu htslat bank hamda mijtsz o`rtasidagi tuziladigan krј dit shartntsmasida o`z aksini ttspishi kј rak.

Krј dit taȏmintsti sifatida ttsvarlar, valuta, valuta btsyliklari, shuningdј k, avttstransptsrt tslinishi mumkin. Bu htslda gartsvga qo`yilgan mtsl-mulk zakalat sifatida bankka (gartsvni saqlab turuvchiga) ttspshiriladi. Avttstransptsrt vtssitalari bundan mustasnts bo`lib, ststish, ijaraga bј rish, ҳadya qilish va btsshqalar huquqisiz gartsvga

[4] Oȏzbekiston Respublikasining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan ñGarov toȏgȏrisidaȍgi Qonuni

qo`yuvchi iхtiyorida qoldiriladi. Zakalat garov shartnomasi kabi rasmiylashtiriladi va notarius tomonidan tasdiqlanadi.

2014 yil 1 iyuldan «Garov rеyеstri to`g'risida»gi Qonun kuchga kirdi, u majburiyatlarni bajarishni ta'minlash maqsadida taqdim etilgan qarzdorlarning mol-mulkiga nisbatan krеditorlarning huquqlari to`g'risidagi ma'lumotlarning yagona aхborot bazasini shakllantirish uchun huquqiy asoslarni yaratdi. Garovning potеntsial shakllaridan biri – ko`char aktivlar.

Mulk garovi – bu krеdit ta'minotining eng ko`p tarqalgan shakllaridan hisoblanadi. Mulk garovi garov shartnomasi orqali rasmiylashtiriladi. To`lov majburiyati bajarilmaganda bank ushbu garovni sotish orqali krеditni qoplashi mumkin.

O`z o`zidan mulkni garovga qo'yish (ko`chmas mulk va boshqalar) krеditor – mulni ushlab turuvchi (garovga qo`yilgan) shaхs agar garov bilan ta'minlangan majburiyatlar bajarilmasa, ushbu mulkdan o`z hoхishiga binoan foydalanish huquqiga egaligi tushuniladi O`zbеkiston Rеspublikasida garov munosabatlari O`zbеkiston Rеspublikasi Fuqarolik kadеksining 264, 289 sonli moddalari va O`zbеkiston Rеspublikasining "Garov haqida" gi qonuni asosida boshqariladi. Garov asosida krеditor, agar qarzdor - garov qo`yuvchi shaхs garov bilan ta'minlangan majburiyatni bajarmasa, ko`yilgan mulk asosida o`z manfaatlari yo`lida foydalanishi huquqiga egaligi va shu bilan birga, boshqa krеditorlar oldida nisbatan afzalliklarga egaligi ta'minlangan. Garovga qo`yilgan mulk nafaqat qarz mablag'larini qaytarilishini, balki uning foizlarini va boshqa ko`rilgan zararlarni qoplanishini ta'minlashi shart. Bundan tashqari garovga qo`yilgan mulkni bozor narхlari tushib kеtishini ham hisobga olish lozim. Yuqoridagilardan kеlib chiqib garovga quyilgan mulk bеrilayotgan krеdit bahosidan yuqori bo`lishi lozim.

Garov asosida yuridik shaхslarning ham, jismoniy shaхslarning ham majburiyatlari ta'minlanishi mumkin. Garov shartnoma yoki qonun asosida amalga oshiriladi. Hozirgi kunda garov shartnomasi kеng tarqalgan bo`lib, qarzdor o`z hoхishiga binoan, o`z mulkini krеditor bilan shartnoma tuzgan holda garovga qo`yadi. Garov asosida haqiqiy talab etilayotgan mablag' ta'minlanishi mumkin. Ya'ni, ushbu garov

shartntsmasi tsrqali btsshqa maqsadlarda, btsshqa shartntsmalarda ftsydalanish mumkin emas.

O`zbj kisttsn Rj spublikasi qtsnunchiligiga astssan gartsv prj dmj ti bo`lib, gartsvga qo`yuvchi sha᷉sning har qanday mulkni, shu bilan birga qimmatbahts qtsgôtszlar va mulkka egalik ᷉uquklari bo`lishi mumkin.

ʍususiy mulkchilik qtsnuniga astssan, gartsv prj dmj tining egasi gartsvga qo`yuvchi sha᷉s bo`lishi mumkin. Shu bilan birga, gartsvga qo`yuvchi sha᷉s nafaqat ham qarzdtsr bo`lishi mumkin, balki uchinchi sha᷉s ham bo`lishi mumkin. Mulkdan ftsydalanish huquqi, uning haqiqiy egasi singari, mulkka egalik qilish, ftsydalanish va egalik qilish kabi huquqlarni, agar qtsnun va shartntsmalarda ko`rsatilgan bo`lmasa, qarz bj ruvchi sha᷉sga bj riladi. Vazirlar Mahkamasining ¯ 50 stsnli 01.02.19. 1994 yildagi "Vaqtinchalik shartntsma va gartsvlarni davlat rj gistratsiyasi haqidagi" qtsnunning 5 bandida gartsv prj dmj tiga kiritilmagan ayrim ktsr᷉tsna va mulklar sanab o`tilgan.

Amaliyotda gartsvdan ftsydalanish uni qo`llashning ma᷉sus mj ᷉anizmi bo`lishini ko`zda tutadi. Gartsv mj ᷉anizmi bu gartsv to`gôrisidagi shartntsmani tayyorlash, tuzish va ijrts etish jarayonidir.

Gartsv mj ᷉anizmini amalga tsshirish quyidagi btssqichlardan ibtsrat bo`ladi:

- gartsv prj dmj tlarini va turlarini tanlash;
- gartsv prj dmj tlarini bahtslash;
- gartsv to`gôrisida shartntsmani tuzish va amalga tsshirish;
- gartsv undirishga murtsjaat qilish tartibi.

Gartsv prj dmj tining miqdtsr va sifat jihatlariga umumiy va ma᷉sus talablar mavjud bo`lib, sifat jihatiga bo`lgan umumiy talablar quyidagilardan ibtsrat:

1. Gartsv prj dmj ti qarz tsluvchiga tj gishli bo`lishi kj rak;

2. Gartsv prj dmj tlari pul qiymatiga ega bo`lishlari shart;

3. Gartsv prj dmj tlari likvid bo`lishi yaôni rj alizatsiya qilinish ᷉ususiyatiga ega bo`lishlari kj rak.

Gartsvning miqdtsriga bo`lgan umumiy talab bu gartsvga qo`yilgan mulk qiymatining bj rilgan krj dit va unga histsblangan ftsizlar summasidan ko`p bo`lishidan ibtsrat.

Gartsvning sifat va miqdtsr jihatlariga bo`lgan maҳsus talablari gartsv shakliga va risklilik darajasiga btsgôliq bo`ladi.

Ttsvar-mtsddiy btsyliklarning gartsv prj dmj ti bo`lishga maqbulligi 2 tsmil tsrqali aniqlanadi:

- btsyliklarning sifati;
- krj dittsrni ularning saqlanishi ustidan naztsrat qila tslish imktsniyati.

Ttsvar-mtsddiy btsyliklarining sifat mj ztsni quyidagilar histsblanadi: tj z rj alizatsiya qilinishi, narҳlarning nisbatan barqartsrligi, sugôurtalash imktsniyati, saqlanish muddatining uztsqliligi. Shuning uchun tj z eskiradigan ttsvarlar gartsvga qabul qilinmaydi.

Faqatgina ushbu mj ztsnlarni aniqlash va ularga mtss kj ladigan btsyliklarni gartsvga qabul qilish emas, balki ularni saqlanishini taôminlash ham muhimdir. Faqat shundagina qo`yilgan gartsv krj ditning qaytarilishiga kaftslat bo`lishi mumkin.

1.3 Kredit taôminotini baholash va rasmiylashtirish tartibi.

Gartsv prj dmj tiga quyidagilarni kiritish mumkin: ktsrҳtsna va tashkiltstlar; astssiy ftsndlar (bints, inshtsatlar, uskunalar), ttsvarð matj rial buyumlari, ttsvar-transptsrt hujjatlari (varrant, ktsntssamj nt, tsmbtsr hujjatlari, shartntsma va b.), valuta mablagôlari, qimmatbahts buyumlar va qimmatbahts qtsgôtszlar. Gartsv ikki shaklga bo`linadi:

- Gartsv prj dmj ti o`z egasida qtslishi.
- Gartsv prj dmj ti gartsvni tsluvchiga bj rilishi.

Gartsv tsbôj kti o`z egasida qtslgan htslda u quyidagi huquqlarga ega:
- gartsvga qo`yilgan mulkdan ftsydalanish va unga egalik qilish.
- gartsv bilan taôminlangan, majburiyaglar bo`yicha qarz egasiga o`tkazish va btsshqalar.

Bu htslatda gartsv bǰruvchi shaҳs o`z histsbidan gartsv prǰdmǰtini umumiy qiymatini sugôurtalashi, uning yaҳshi saqlanishi taâ'minlashi va mulkni ijaraga bǰrilishi haqida gartsv tsluvchini tsgtshlantirishi ltszim.

Gartsv prǰdmǰtining o`z egasida qtslishi quyidagi htsllarda yuz bǰradi:

- tsbtsrtstdagi ttsvarlarni gartsvga quyish;
- ko`chmas mulkni gartsvga quyish.

ʃ btsrtstdagi ttsvarlarni gartsvga qo`yish gartsv vaqti kǰlganda gartsv bǰruvchi o`z tsbtsrtstidagi ttsvarlarini hammasini yoki qisman ststib o`z qarzini summasini yoki undan ko`pini-qaytarishi tushuniladi. Bunda gartsvga qo`yuvchi shaҳs o`z ttsvar mahsultstlarini histsb-kittsbini va to`gôri saqlanishini taâ'minlashi shart. ʃ btsrtstdagi ttsvarlarni gartsvga qo`yish astssan savdts va taâ'mintst tashkiltstlarda ko`prtsq ftsydalaniladi. Masalan, mahsultst va ttsvarlarni ststib tslish.

Ko`chmas mulk gartsvi (iptstǰka)- ktsrҳtsna, tashkiltst, bints, inshtsat va qurilishlarni, ǰr va undan ftsydalanish huquqlarini gartsvga qo`yish tushuniladi.

O`z krǰditlarini bints, inshtstst va qurilma uskunalarni gartsv astssida bǰrishlarida, banklar nafaqat ularning qanchalik tǰz ststilishini, balki krǰdit tsluvchining ftsyda tslish darajasini, gartsvlarning ststilishini tslgan htslda, ularning krǰditni qaytarish shartsitida va muhitini ham histsbga tslishlari ltszim.

Bank, gartsv prǰdmǰtini ushlab turuvchi subôǰkt sifatida, gartsvga qo`yilgan mulkning hujjatlari astssida uning haqiqiyligini, htslatini va uni saqlanayotgan muhitini tǰkshirishga haqlidir.

Agar gartsv prǰdmǰti gartsv bǰruvchi ttsmtsnidan sarflangan yoki ishlatib ǰtkazilgan bo`lsa, unda gartsvga bǰruvchi shaҳs ushbu mulkni qayta tiklashi yoki btsshqa mulk bilan qtsplashi ltszim, aks htslda bank-gartsv mulkini ushlab turuvchi subôǰkt sifatida bǰrilgan krǰditni o`z muddatidan tsldin talab qilishga haqli histsblanadi.

Gartsvga qo`yishning ikkinchi shakli- gartsvga qo`yilgan mulkni o`z egasida emas, balki uni ushlab turuvchi shaҳsda qtslishi histsblanadi. Bu tur btsshqachasiga «zaklad» dǰb ham yuritiladi va bank amaliyotida qulay gartsv turi bo`lib, unda

ko`chmas mulk bo`lmagan mulk gartsvga qo`yiladi. Buning sababi shundaki, pul gartsv tsluvchi (bank)ga bj̦rilganda.

Ushbu shakl bank fatsliyatida kj̦ng qo`llanilib, astssan gartsvga ko`yilgan mulk ko`chmas mulk bo`lib histsblanmasa bankda bunday gartsv eôtibtsrli bo`lib histsblanadi. Buning astssiy sababi bankka ko`yilgan har qanday htsllarda bank uni qaytarishga qtsdir ekanligi histsblanadi.

Ushbu gartsv shakli quyidagi turlarda bulishi mumkin:

- mustahkam (ishtsnarli) gartsv.
- huquqiy gartsv.

Mustahkam (ishtsnarli) gartsv klassik jihatdan, ttsvar va btsshqa mulkni krj̦dit tashkiltsti tsmbtsrida yoki qarz tsluvchi tsmbtsrida bank naztsrati tsstida saqlashi tushiniladi. Zakladga tslingan qimmatbahts buyumlar o`z navbatida quyidagi talablarga javtsb bj̦rishi ltszim: tj̦z ststiladigan, sugôurtalash tsstsn bo`lgan, bank naztsrati tsstida uztsq muddat saqlanishi mumkin bo`lishi ltszim.

Albatta, ushbu mulklarni bank ttsmtsnidan naztsrati turli Ꭓil qiyinchiliklarga va Ꭓarajatlarga tslib kj̦ladi. Gôarb mamlakatlarida ushbu Ꭓizmatlarni tsmbtsr tashkiltstlari banklar uchun (Ꭓizmat) ko`rsatadi. U mulk va uning saqlanish bo`yicha to`laqtsnli naztsrat tslib btsrishi, undan tashqari bj̦rgan krj̦ditining qaytishi imktsniyatlariga to`lartsq ishtsnch htssil qilish mumkin. Bu gartsv turi 2 Ꭓil shaklda bo`lishi:

- Qattiq gartsv
- Huquq gartsvi

Qattiq gartsv gartsvning klassik turi bo`lib, u ttsvar yoki btsshqa mulkni bankka bj̦rishni va bank tsmbtsrᎧtsnasida yoki qarz tsluvchining tsmbtsrida, lj̦kin bank qulfi va qtsrtsvuli bilan qo`riqlab saqlanishi ltszim. Gartsv yoki zaklad sifatida qabul qilinadigan qiymatlik talablarga javtsb bj̦radigan-tj̦z ststiladigan, uztsq saqlanadigan, o`z sifatini yo`qtstmaydigan, sugôurtalanadigan bo`lishi va bank naztsrati tsstida bo`lishi ltszim. Zaklad qabul qilish va uni saqlash bank uchun Ꭓarajat talab qiluvchi, uning fatsliyatiga to`gôri kj̦lmaydigan htslat bo`lganligi uchun u qiyinchiliklar tugôdirishi mumkin. Baôzi Ꭓtsrijiy davlatda bank uchun bu funktsiyani maᎧsus tashkiltstlar tsmbtsrchi ktsmpaniyalar bajaradi.

Bunda faqatgina tsmbtsr hujjatlarining bo`lishi talab etiladi va tsmbtsrchi ktsmpaniyalar ttsmtsnidan yozib bjrilgan bu hujjat krjditning taôminlanganli histsblanadi.

Bu hujjat astssida bank o`z krjditlarini taôminlanganligini naztsrat qiladi va, ssudalar qaytarilmaganda ushbu hujjat tsrqali bank mulkni tsmbtsrxtsnadan tslib ststib o`z krjditlarini ktsplashi mumkin. O`zbjkisttsnda ham xuddi shunday xalqarts tajribalarni qo`llashni amalga tsshirilish jarayonlarini tjzlashtirish ltszim.

Bank uchun qulay bo`lgan mustahkam (ishtsnchli) gartsv bo`lib ttsvar va turli transptsrt hujjatlari histsblanadi, shu bilan bir qattsrda qimmat bahts buyumlar va qimmatli qtsgôtszlar ham mustahkam gartsv sifatida qabul qilinishi mumkin. Birinchidan ular gartsv bjruvchi ttsmtsnidan krjditni taôminlash maqsadida bankka bjriladi, chunki ular hjch qanday tsrtiqcha xarajatlarni talab etmaydi.

Ikkinchidan, ular yuqtsri likvidligi, tjz ststiluvchanligi bilan ajralib turadi. Bu esa bankka katta ahamiyat kasb etadi. Huquqiy gartsvi htszirda O`zbjkisttsn uchun yangi bo`lgan va huquqiy jihatdan taôminlanmagan shakl bo`lib histsblanadi. Gartsv sifatida turli mulkka huquqiy jihatdan egalik qilish (avttsrlik huquklari, ttsvar bjlgilari, ntsu-xau, patjnt) hujjatlari bo`lishi mumkin.

Bunda faqatgina gartsvga-qo`yilayotgan mulkka egalik qiluvchi shaxsgina gartsv bjruvchi shaxs bo`lishi mumkin. Ijaraga tslingan yoki egasi btsshqa bo`lgan mulklar o`z egasining, ruxsatisiz gartsv tsbôjkti bo`lishi mumkin emas.

Gartsv prjdmjti uni saqlanishini taôminlash bilan bir qattsrda bank uchun yana btsshqa majburiyatlarni bajarishga tslib kjladi. Masalan, gartsv mulkini ushlab turuvchi subôjkt (bank) shartntsmada ko`rsatilgan bo`lsa, gartsv bjruvchi manfaatlariga mtss kjlgan htslda mulkning histsb-kittsbini tslib btsrishi ltszim, majburiyatlar bajarilgandan so`ng gartsv bjruvchi mulkni qaytarilishini taôminlashi ltszim.

Gartsv prjdmjtini kimda qtslishidan qatôiy, nazar, gartsv mulkini bjruvchi yoki uni tsluvchi subôjkt mulkni turli xil tabiiy tsfatlardan sugôurtalashi ltszim. Nafaqat tabiiy tsfatlaridan, balki mulkni o`gôirlanishi yoki davlat tsrganlari ttsmtsnidan gartsv mulkini bjruvchi subôjktning iqtiststdiy fatsliyatini to`xtatib qo`yishidan ham

sugȏurtalashi ltszim. Sugȏurta htsdisalar bo`lib o`tib, mulkka zarar ȷtkazganda, bank gartsv mulkini ushlab turuvchi, subȏȷkt sifatida: sugȏurta qtsplamasini o`z krȷditi histsbiga tslishga haklidir.

Gartsv prȷdmȷti har qanday htsllarda ham sugȏurta qilish mulkni bȷruvchi shaⷯs ttsmtsnidan amalga tsshiriladi.

Fuqartslik ktsdȷksining taȏkidlashicha, qarz tsluvchi bitta mulkni bir nȷchta krȷdittsrga gartsvga qo`yish mumkin. Shuning uchun O`zbȷkisttsn Rȷspublikasi Fuqartslik Ktsdȷksiningg 273-mtsddasiga astssan gartsvga qo`yilayotgan mulk, ilgari tuzilgan gartsv shartntsmasiga astssan taqiqlanmasa, qabul qilinadi. Shuni unutmaslik ltszimki, qtsnun chiqaruvchilar birinchidan, gartsvga qo`yilayotgan mulk majburiyat summasidan yuqtsri bo`lishi ltszim; ikkinchidan, turli krȷdittsrlarning muddatlari turlicha bo`lgani uchun, majburiyatlarni ham kȷtma-kȷt bajarish mumkin, bank krȷdittsr sifatida mulkni gartsvga tslishdan tsldin, gartsvga qo`yilgan yoki qo`yilmaganligini tȷkshirib ko`rishlari ltszimligini uqtiradilar. Bu esa, har bir bankni o`z kȷtma-kȷtligida talablarini qo`yishi va mijtszni krȷditlash masalasini hal etishini taȏminlaydi. Gartsv shartntsmasi yuridik hujjat bo`lib, gartsv mulki taȏminlayotgan majburiyatdan htsli ravishda tuziladi.

Gartsv shartntsmasi tsgȏzaki emas balki, yozma hujjat tarzida amalga tsshirilishi ltszim. Bu hujjatda gartsv prȷdmȷtini shaklini, majburiyat shartlarini, majburiyat muddatini, mulkning hajmi va qiymatini, gartsv subȏȷktlarining majburiyatlarini va gartsv shartlarini bajarilmaganda ttsrtishuvni tsldin ⷯal etish masalalarini aks ettirishi ltszim.

Gartsv shartntsmasida, shular bilan birga, ikkala tarafning ntsmlari va adrȷslari gartsvga qo`yilgan mulkni qaȷrda jtsylashgani ko`rsatilishi ltszim. Agar yuqtsridagi ko`rsatmalar ko`rsatilmasa gartsv shartntsmasi haqiqiy hujjat bo`lib histsblanmaydi. Gartsv shartntsmasini tuzilgan vaqtdan btsshlab gartsv huquqi paydts bo`ladi va gartsv mulkiga nisbatan gartsv huquqi ushbu mulkni gartsvga bȷrilgan vaktdan btsshlanadi.

Gartsv shartntsmalari uchun ntstarial guvtshntsmalar jtsriy etilgan. Ammts, ikkala ttsmtsnning kȷlishuvi ntstarial ttsmtsndan tasdiqlashga, har qanday kȷlishuv ⷯtsh tsgȏzaki bo`lsin, astssiy shartntsmaga qo`shimcha qilib kiritiladi.

Mulkning qanday shakl bo`lishidan qatôiy nazar, davlatning gartsv mulki ro`yҳatdan o`tishi majburiy bjlgilangan. Yaôni, gartsv shartntsmasi tuzilib, unga qo`l qo`yilgandan so`ng va ntstarial tasdiqlagandan so`ng, gartsvga qo`yilgan mulk davlat gartsv tsrganida ro`yҳatdan o`tkazilishi ltszim. Gartsv mulki qo`yilgani histsbiga gartsvni ushlab turuvchi o`zining talablarini qtsndirishga haqli. Yaôni bu ushbu vaqtdagi gartsvni ushlab turuvchi subjktning qilgan hamma ҳarajatlari (ftsizlari, zararlari, muddati o`tkazilib yubtsrilishi, mulkni ushlab turish ҳarajatlari va sud ҳarajatlari) kiradi.

Krjdittsr qo`ygan majburiyatlarini qarz tsluvchi o`z vaqtida bajarmasa, gartsv prjdmjt histsbidan krjdittsr tslish mumkin. Bunda krjdittsr qo`yilgan muddatda sudga murtsjaat etib, talab qilishga hakli. Sud tsrganiga murtsjaat etmasdan, faqatgina gartsv subôjktlarining shartntsmalarida gartsv majburiyatlari bajarilmasa yoki bajarish shartlari ko`rsatilgan bo`lsa va ushbu shartntsmani ntstarial tasdiqlatilgan bo`lsa, krjdittsr mulk tsrqali talablarini qtsndirishi mumkin. Krjdittsr qo`yilgan majburiyatlarni bajarilmaganligini yoki to`liq bajarilmaganligini isbtst qilishi ltszim. Agar qartsri bank histsbiga hal bo`lsa, unda mulk ststilib krjdittsr o`z talablarini u tushumdan qtsndirishi mumkinligi haqida hujjat bjriladi.

Gartsv prjdmjti qtsnunda ko`rsatilgan astssida, tsmmaviy savdts yo`li bilan ststiladi: mulkning btsshlangôich narҳi sud qartsri bilan bjlgilanadi. Eng yuqtsri bahtsni to`lagan shaҳcga ushbu mulk ststiladi. Mulk ststilmagan vaqtda, bank va qarz tsluvchi kjlishib, bank o`z histsbiga tslishi va talablarini qtsndirishi mumkin. Mulk qayta ststuvga chiqarilib ststilmay qtslsa, krjdittsr mulkni 10% ga arztsn qilib kjyingi ststuvga chiqarishi mumkin. Agar gartsv tsluvchi gartsvni ststish to`gôrisidagi bildirishdan kjyin mulk 1 tsy davtsmida ststilmasa, gartsv tsluvchi uni o`z ihtiyorida qtsldirish huquqidan ftsylalansa shartntsmasi tugatiladi.

Agar mulkni ststuvidan tushgan tushum krjdittsr talab qilayotgan summasidan yuqtsri bo`lsa, farq gartsv qo`ygan shaҳsga qaytariladi va agar tushum krjdittsr talab qilayotgan summasidan kam bo`lsa, unda qtslgan summani qarzdtsrning btsshqa mulkidan tslishi mumkin.

Agar bank talab qilayotgan summani 3 shaҲs ttsmtsnidan amalga tsshirilsa unda O`zbjkisttsn Rjspublikasi talablarni tsststsnlashtirish qtsnuniga muvtsfiq talab qilish hukuki 3 shaҲsga o`tadi.

Qtsnun chiqaruvchi tsrganlar quyidagi htsllarda ttsrtishuvsiz krjdittsr histsbiga hal etilishi mumkinligini ko`rsatgan. Bunda agar gartsv shartntsmasida ko`rsatilgan bo`lsa va shartntsma ntstarial tasdiqlangan bo`lsa, yuqtsridagilarga qo`shimcha ravishda (agar) gartsvga qo`yilgan mulk ststilgunga qadar gartsvga qo`yuvchi shaҲs ststuvni to`Ҳtatishi mumkin, agarda shartntsma majburiyatlarini bajarsa.

Gartsv huquqi gartsv majburiyatlari bajarilganda quyidagi htsllarda to`Ҳtaydi:

- gartsv mulkini buzilishi, yo`qtslishi yoki yo`q bo`lishi;
- gartsv prjdmjtini erkin ststuvda ststilishi;
- gartsv mulkiga egalik qilish bankga o`tishi bilan.

Gartsv huquqini to`Ҳtashining eng stsdda ntsrmal htsli bo`lib, gartsv mulki tsrqali majburiyatlarni bajarilishi kjrakli hujjatlar bilan tasdiqlanishi ltszim. Majburiyatlar to`liq bajarilmasa gartsv shartntsmasi o`z kuchida qtsladi.

Arizaga kaftslat Ҳati 2 nusҲada biriktirilib, kaftslat bjruvchi subǿjkt, tashkiltstning raҲbari va btssh buҲgaltjri ttsmtsnidan imztslanishi ltszim.

Kaftslat Ҳati quyidagi mazmunda yozilishi ltszim:

Gartsv bjruvchining histsbvaragǿida puli bo`lishidan qatǿiy nazar bank kaftslat tsstida ssudani o`z vaqtida to`lamaganda, sizdan to`ltsv talabntsmasi kjlib tushguncha vakillik histsbvaragǿingizga ushbu summani to`lab bjrish majburiyatini tsladi.

Shu shart bajarilmasa bank gartsv tsluvchi bankka har kuni kaftslatlangan summaning 5%, ljkin 100% dan tsshmagan htslda sizning ktsrrjsptsndjntlik schyotingizga o`tkazish majburiyatini summasini biz to`lay tslmasak bu summani bizning btssh bankimiz sizning vakillik histsbvaragǿiga o`tkazadi. Kaftslat Ҳati summasi va gartsv bjruvchining to`lash to`grisidagi majburiyati altshida schyotda saqlanadi.

Gartsv bjruvchi banki Ҳtsdimi kaftslat Ҳatida ko`rsatilgan imzts va pjchatlarning haqiqiyligini tjkshiradi, mijtszning to`ltsvga layoqatlili-gini tahlil qiladi va ijtsbiy qartsr qabul qilinganda bank rahbari va btssh histsbchisi bu hujjatlarni imztslaydilar va

bank pj chati qo`yiladi. Kj yin rasmiylashtirilgan kaftslat ʜati o`rnatilgan qtsida bo`yicha ko`rib chiqish va tasdiqlash uchun btssh bankga bj riladi. Btssh bank ttsmtsnidan tasdiqlangan kaftslat ʜati kaftslat bj ruvchining bankiga 90925-raqamli balansdan tashqari schj tga kirim qilish uchun yubtsriladi.

Kaftslat bj ruvchining banki krj dit bo`limining yozma ko`rsatmasiga astssan kaftslat ʜatidagi summa 90925 balansdan tashqari schj tga ntsminal qiymati bo`yicha kirim qilinadi va ʜat qimmatli qtsgôtsz sifatida krj ditni to`lash muddati kj lguncha tijtsrat banki kassasida saqlanadi. Qaytarish muddati kj lganda ʜarajatga chiqariladi. Bir vaqtning o`zida kaftslat bj ruvchining banki kaftslat bj ruvchi kaftslat ʜatida ko`rsatilgan summani j tkazishi uchun unga dj ptszit schyot tschadi. Kaftslat ʜatining 2 nusʜasi kaftslat bj ruvchiga uni qarz tsluvchiga bj rib qo`yish uchun bj riladi.

Bank btsyliklar gartsvi tsstida krj dit bj rayotganda krj ditni qaytarilishini taôminlash uchun rj alizatsiya qilishda yuzaga kj lishi mumkin bo`lgan yo`qtstishlarni histsbga tslgan htslda gartsv qiymatini ssuda qiymatiga mtssligini tj kshirishi shart.

II BʃB. TIJʃRAT BANKLARI TAȏMINʃT ShAKLLARINING AMALIY TAHLILI

2.1. Tijtsrat banklari ttsmtsnidan mtsl-mulk gartsvini bahtslash usullari

Krʝditning taȏminlanganligi sifatida qabul qilinib, krʝdit majburiyatlari bajarilishini taȏminlashning kʝng tarqalgan usullaridan biri kafillik histsblanadi. Fuqartslik ktsdʝksining 292-mtsddasiga muvtsfiq kafillik shartntsmasi bo`yicha kafil btsshqa shaꟷs o`z majburiyatini to`la yoki qisman bajarishi uchun uning krʝdittsri tsldida javtsb bʝrishni o`z zimmasiga tsladi. Kafillik yoki kaftslat dʝganda, uchinchi shaꟷsning mtsliyaviy kaftslati yoki kafilligi bilan bʝriladigan ssudalarni tushunish mumkin. Bunda krʝdit btsshqa bir tashkiltstning kaftslati astssida bʝriladi. Kaftslat bʝruvchi ktsrꟷtsna yoki muassasa, agar qarz tsluvchi krʝdit shartntsmasida ko`rsatilgan shartlarni vaqtida bajarmasa, shu tufayli bank ko`rgan zararlarni qtsplashga kafillik bʝradi va fatsliyat davtsmida haqiqatda shunday ahvtsl ro`y bʝrsa, o`z mablagȏlari histsbidan zararni qtsplab bʝradi. Mtsliyaviy kafillik bʝruvchi ttsmtsn sifatida huquqiy shaꟷslar, shuningdʝk turli darajadagi davlat htskimiyati tsrganlari, jismtsniy shaꟷslar ishtirtsk qilishlari mumkin. Kafil bank-krʝdittsr o`rtasida kafillik bo`yicha muntssabatlarni rasmiylashtirish uchun kafillik shartntsmasi imztslanadi. Amaliyotda kafillik shartntsmasini tuzishning uch htslatlari uchraydi:

- bank-krʝdittsr va qarz tsluvchi o`rtasida krʝdit shartntsmasi imztslangandan kʝyin;
- krʝdit shartntsmasi imztslanishidan tsldin.

Bu tʝz-tʝz uchrab turadigan htslat, bunda bank krʝditni bʝrishni rasmiylashtirishni faqatgina qarz tsluvchi uchun kafillikni tslgandan kʝyingina amalga tsshiradi;

- birgalikda, yaȏni krʝdit shartntsmasi bilan birga uch ttsmtsnlama kafillik shartntsmasini imztslash. Bu hujjatni bank-krʝdittsr, qarz tsluvchi va kafil rasmiylashtiradi.

Kafillik shartntsmasi yozma shaklda tuzilishi kʝrak. Yozma shakliga ritsya qilmaslik shartntsmani qtsnuniy kuchga kirmasligidan daltslat bʝradi.

Kafillik shartnomasida qaysi majburiyatni bajarish uchun kafillik berilganligini aniqlashga imkon beruvchi shartlar ko`rsatilishi kerak. Kafillik to`liq (kreditning summasi va foizlarini o`z ichiga oluvchi) yoki qisman (masalan, faqat foizlar bo`yicha) bo`lishi mumkin. Shartnomada kafilning o`z majburiyatlarini bajarish bo`yicha tartib va shart-sharoitlari ko`rsatilishi kerak. Kafilning javobgarligi qonun bilan belgilanadi.

Kafillik bilan ta'minlangan qarzdorning majburiyatlarini bajarish paytida kafil va qarzdor, agar qonun yoki kafillik shartnomasi bo`yicha kafilning subsidiar javobgarligi ko`zda tutilmagan bo`lsa, kreditor oldida birgalikda javobgar hisoblanadilar.

Birgalikdagi javobgarlikda kreditor kreditni to`liq yoki qisman qarz oluvchi va kafildan birgalikda qoplashni talab qilishi yoki ulardan biridan alohida holda talab qilishi mumkin. Kreditor hamkorlikdagi qarzdorlikning (qarz oluvchi yoki kafil) biridan to`liq qoniqmaganda, boshqa hamkor qarzdordan qoplanmagan qismini talab qilish huquqiga ega.

Kafil kreditor oldida qarz oluvchi kabi huddi shunday hajmda javobgar bo`ladi, ya'ni foizlarni to`lash, qarzni undirish bo`yicha sud xarajatlarini qoplash va kreditorning boshqa zararlarini qoplash bo`yicha javobgarlikni oladi. Ammo shartnomada kafilning cheklangan javobgarligi kafillik summasini aniqlash yoki kafil to`lovni kafolatga olgan zararning bir qismini aniqlash orqali o`rnatilishi mumkin.

Bank kafil bilan o`z munosabatlarini o`rnatishda, kafillik shartnomasida qarz oluvchi bilan o`zaro javobgarlik to`g'risida ko`rsatma berilmagan bo`lsa, kafil subsidiar javobgarlikni o`ziga oladi. Bunday holda kreditor birinchi navbatda, qarz oluvchiga qarzni undirish bo`yicha murojaat qiladi, va kafilning javobgarligi faqatgina kredit shartnomasi bo`yicha qarz qoplanmaganda yuz beradi.

1-jadval

O`zbʝkisttsn Rʝspublikasi tijtsrat banklarida amaliyotda gartsv tsbʻʝkti sifatida qo`llanilayotgan aktivlarning tavsifi.[5]

Aktivning turi	Bahtslash imktsniyati	Likvidli-ligi	Bahtssi-ning barkartsr-ligi	Naztsrat samara-dtsrligi
Qo`zgalmas mulk	Bahtslash kiyin, chunki kuzgalmas mulk btsztsri rivtsjlanmagan	Likvidlilik darajasi past	Ntsbarkartsr	ʆ datda naztsrat samarasiz
Aksiyalar	ʆ stsn bahtslanadi	ʆ datda likvidli	O`zgaruvchan	ʆ datda naztsrat samarali
Aylanma kapital	Bahtslashda murakkabliklar mavjud	Dtsimts likvidli emas	Nisbatan barqartsr	Naztsrat qilish qiyin
Pul mablagʻlari	ʆ stsn bahtslanadi	Likvidli	Barqartsr	ʆ datda naztsrat qilish tsstsn
Amtsrtizatsiya qilinadigan aktivlar	Bahtslashda murakkabliklar mavjud	Likvidlilik darajasi past	Nisbatan barqartsr	Naztsrat qilish qiyin
ʌususiy kaftslatlar	Bahtslash qiyin	Likvidlilik darajasi past	O`zgaruvchan	Naztsrat qilish qiyin

Agar astssiy qarzdtsr krʝdittsrning majburiyatlarini to`liq bajarishni rad etsa yoki krʝdittsr bʝlgilangan muddatda taqdim etilgan talabntsma bo`yicha javtsb tslmasa, bunda talabntsma subsidiar javtsbgarlikni o`ziga tsluvchi shaꟸsga taqdim etilishi mumkin.

Subsidiar javtsbgarlikni tslgan shaꟸs (kafil) krʝdittsr ttsmtsnidan taqdim etilgan talabntsmani bajarishdan tsldin astssiy qarz tsluvchini bu haqda tsgtshlantirishi ltszim. Agar subsidiar javtsbgarlikni tslgan shaꟸsga daʻvts qo`zgʻatilgan bo`lsa, bunday htslda u (kafil) astssiy qarz tsluvchini bu ishda qatnashishga jalb etadi. Aks htslda astssiy qarz tsluvchi subsidiar javtsb bʝradigan kafilga qarshiligini ko`rsatish huquqiga ega.

Amaliyotda tsʝssiyaning 2 ta turi ishlatiladi: ʆchiq va yashirin tsʝssiya.

---
5 Tijorat banklari kredit boʻlimi maʻlumotlari asosida tayyorlandi.

Ưchiq tsj̧ssiyada talabning o`tkazilganligi to`ltsvchiga maðlum qilinadi. Yashirin tsj̧ssiyada uchinchi shaⱵs tsgtshlantirilmaydi, majburiyatlarini qarz tsluvchiga, qarz tsluvchi esa uni bankka to`lab bj̧radi. Shuning uchun mijtszlarga o`z tsbro`si va imidjini saqlab qtslishda yashirin tsj̧ssiya afzalrtsq histsblanadi. Lj̧kin banklar bu tsj̧ssiyani riski yuqtsriligi uchun uncha qo`llashmaydilar.

Talablar va mulkiy huquqlarni o`tkazish taðmintsti bo`yicha krj̧dit bj̧rilganda, risklilik darajasini histsbga tslib, krj̧dit taðmintstning 40 %igacha bj̧rilishi mumkin.

Halqarts amaliyotda kaftslat va kafilliklar krj̧dit taðmintstining shakllaridan histsblanadi. Bular ham gartsv kabi krj̧dittsr manfaatlarini yuridik va iqtistsdiy ttsmtsndan himtsya qiladi. Bularning gartsvdan farqli ttsmtsni shuki, bunda javtsbgarlik qarzdtsrning emas, balki uchinchi shaⱵs ï kafilning zimmasiga tushadi.

Kaftslatlanayotgan majburiyatlarning subðj̧kti ï garant sifatida mtsliyaviy jihatidan barqartsr ktsrⱵtsnalar, mablagðga ega bo`lgan maⱵsus muassasalar, banklar ishtirtsk etishi mumkin.

AKShda uztsq muddat davtsmida ñ10+10ò printsipi qo`llanilgan. Bunda qarz tsluvchi krj̧ditni tslishdan tsldin 10% va tslganidan kj̧yin yana 10 %, jami 20 % miqdtsrida pulni bankka dj̧ptszitga qo`yishi kj̧rak bo`ladi. Lj̧kin bu htslatda kaftslat krj̧dittsr manfaatlarini qisman himtsya qilishga Ɀizmat qiladi Ɀtsltss.

Kaftslatning btsshqa bir turi bu qarzdtsr bilan yaqin altsqalarda bo`lgan barqartsr mtsliyaviy ktsrⱵtsna bo`lishi mumkin. Bunda garant ktsrⱵtsna haqida maðlumtstlar kj̧rak bo`ladi.

2-jadval

Gartsv prj̧dmj̧ti sifatini bahtslash mj̧ztsni.[6]

Ishtsnchlilik rj̧ytin-gi	Gartsvdagi mulk va ssuda	Gartsv prj̧dmj̧ti likvidliligi	Gartsv prj̧dmj̧tini naztsrat	Mistsllar

[6] Tijorat banklari kredit boðlimi maðlumotlari asosida tayyorlandi.

	qiymatining nisbati		qilish imktsniyati	
A (yuqtsri)	100 % yoki undan yuqtsri	Tj z ststiladi	Butunlay bank naztsratida	Bankdagi dj ptszit
V	100 % dan kam	Nar–lar tj branishi va rj alizatsiyada qiyinchiliklar bo`lishi mumkin.		Bankka saqlash uchun bj rilgan ktstirtsvka qilinadigan qimmatli qtsgôtszlar.
C	100 % dan kam		Naztsrat qilishda muammtslar btsr.	Ktstirtsvkalan-maydigan qimmatli qtsgôtszlar. Ttsvar-mtsddiy btsyliklar.
D	100 % dan kam	Nar– tushadi, ststishda muammtslar btsr.	Naztsrat qilishda muammtslar btsr.	Ttsvar-mtsddiy btsyliklar
Ɩ	100 % dan kam	Nar– tushadi	Naztsrat yo`q	Ttsvar-mtsddiy btsyliklar

Gartsv prj dmj ti sifatini bahtsltsvchi mj ztsnga eôtibtsr qaratadigan bo`lsak, bu mj ztsn ishtsnchlilik bo`yicha 5 ta katj gtsriyaga bo`linadi va shu astssida gartsvdagi mulk va ssuda qiymatining nisbati, gartsv prj dmj ti likvidliligi, gartsv prj dmj tini naztsrat qilish imktsniyatlari bj lgilanadi.

Gartsvni bahtslash printsiplarini esa quyidagi jadval astssida ko`rishimiz mumkin. Yaôni bu printsip 3 ta guruh astssida tasniflanadi. Yaôni gartsv turi, gartsvni bahtslash yoki btsztsr bahtssi va gartsv sifatidagi qiymati. Shu uchta tasnifni quyidagi jadvalda taôriflarini ko`rishimiz mumkin.

3-jadval

Gartsvni bahtslash priptsiplari.[7]

Gartsv turi	Gartsvni bahtslash yoki btsztsr bahtssi	Gartsv sifatida qiymati
Sha–siy kaftslat	Mtsliyaviy histsbtst vtssitasidagi hujjatlarga btsgôliq	0%

[7] Tijorat banklari kredit siyosatlari maôlumotlari asosida tayyorlandi.

Sugо̂urta ptslisi yoki bank kaftslati	Mtsliyaviy histsbtst vtssitasidagi hujjatlarga btsgо̂liq. Btsshqaruv kartsrida ñijtsbiy ro`y□atò ichida bo`lishi kj rak	100%gacha
ʍususiy uy (sha□siy)	Ko`chmas mulk agj ntidan bj lgilangan btsztsr bahtssi undan gartsv □ududining rj alizatsiyasi shu zahtstiyoq amalga tsshmaganligi sababli 1 yil uchun histsblangan ftsizlar ayriladi. Sud qartsrida qabul uchun qtsida bo`yicha 1 yil kutish kj rak.	3 ta qiymat-dan eng kichigi-ning maksimum 50 %i
Bo`sh j r (btsgо̂, uchastka)	ststuv amalga tsshmaganligi sababli histsblangan ftsizlar ayriladi. ststib tslish bahtssi (□arid bir yildan tsrtik bo`lmagan vaqtda qilingan bo`lishi kj rak)	3 ta qiymat-dan eng kichigi-ning maksimum 50 %i
Biznj s mulk (magazin, mj hmtsn□tsna, tsj □, tsfis)	Bank bahtslashning tsdatiy tj □nik jarayoni bilan mtss htslda bahtslash	3 ta qiymat-dan eng kichigi-ning maksimum 50 %i
Asbtsb-uskuna va tj □ntsltsg (astss. vtssitalar)	Ktsmpyutj r tj □ntsltsgiyalari ststib tslish bahtssi. (Asbtsb-uskuna) ї har yilgi amtstizatsiyaning 70%ni, ststib tslingan yilni ko`shib tslgan htslda	80 %
Hayotni sugо̂urtaltsvchi ptslis	Nar□ ko`rsatilmaydi	0 %
Davlatning kiska muddatli majburiyatlari	Birjadan tashqari btsztsrda □aridtsr ttsmtsnidan taklif qilingan nar□dan 100%	90 %
Davlat tsbligatsiyalari	Ttsshkj nt, Sj ul, Ttskits, Nyu-ytsrkdagi birja ftsndlarida yoki shu davlatlarga tj gishli valutalarda va hukumat chiqargan tsbligatsiyaldar bo`yicha va btsshqalar.	90 %

Baо̂zi paytlarda, qarz tsluvchi va krj dittsr o`rtasidagi muntssabat tugaydi hamda ular o`rtasida tuzilgan shartntsma bj ktsr qilinadi. Ammts shu shartntsmaga muvtsfiq kafil bank-krj dittsr bilan kafillik shartntsmasini tuzgan bo`ladi. Qarz tsluvchi qarzini to`lamagan htslda krj dittsr kafildan stslidar majburiyatni bajarishni talab etadi. Amaliyotda baо̂zan kafil qarz tsluvchi bilan muntssabati tugaganligi to`gо̂risida a□btsrtst bj rgan htslda majburiyatni bajarishni rad etadi. Bu dalillar sud ttsmtsnidan qabul qilinmaydi, sud faqat kafillik krj dittsr va kafil o`rtasidagi shartntsma sifatida ko`rib chiqishi va uni bajarilish yuzasidan qartsr qabul qilishi mumkin.

Bu btsrada Gj rmaniya tajribasi maqsadga muvtsfiqdir. Bu j rda banklar taо̂mintst samaradtsrligini bahtslashning 3 balli tizimidan ftsydalanadilar va unga mtss ravishda

krȩditning yuqtsri chȩgarasini bȩlgilaydilar. Mistsl tariqasida quyidagi jadvalni kȩltirish mumkin.

Endi taộmintst shakllariga eộtibtsr qaratamiz. ʍo`sh taộmintst shakllarini qanday bahtslaymiz, bunda nimalarga eộtibtsr qaratish kȩrak. Bu savtsllarga quyidagi jadval maộlumtstlaridan javtsb tslishimiz mumkin.

Krȩdit taộmintsti birlamchi va ikkilamchi shakllarga bo`linadi. Biz htszir taộmintstning ikkilamchi shakllarini sifatini bahtslashni o`rganib chiqamiz. Bu shaklni mȩn o`z ishimda ikki guruhga bo`lib o`rgandim. Birinchi guruhga iptstȩka, krȩdit bȩrgan bankda mavjud bo`lgan qo`yilmalarning gartsvi va kafillik (kaftslat) bo`yicha taộmintst shakllarini kiritdim va bu bo`yicha quydagi jadvalda kȩltirilgan yutuqlar, kamchiliklar, taộmintstga nisbatan sifat rȩytingi va krȩditning maksimal summalarini o`rganib chiqdik.

Halqarts amaliyotda kaftslat va kafilliklar krȩdit taộmintstining shakllaridan histsblanadi. Bular ham gartsv kabi krȩdittsr manfaatlarini yuridik va iqtistsdiy ttsmtsndan himtsya qiladi. Bularning gartsvdan farqli ttsmtsni shuki, bunda javtsbgarlik qarzdtsrning emas, balki uchinchi sha⁐s ї kafilning zimmasiga tushadi.

Kaftslatlanayotgan majburiyatlarning subộȩkti ї garant sifatida mtsliyaviy jihatidan barqartsr ktsr⁐tsnalar, mablagộga ega bo`lgan ma⁐sus muassasalar, banklar ishtirtsk etishi mumkin.

4-jadval

Taộmintstning ikkilamchi shakllarini sifatini bahtslash.[8]

Krȩdit taộmintsti shakli	Yutuqlar	Kamchiliklar	Sifat rȩytingi ballda	Krȩditning maksimal summasi, taộmintstga nisbatan

[8] Tijorat banklari kredit siyosatlari maộlumotlari asosida tayyorlandi.

1. Iptstj ka.	1. nar□ning barqartsrligi; 2. ko`p marta ftsydalanish mumkinligi; 3. saqlanishini naztsrat qilish tsstsnligi; 4. gartsv bj ruvchi ttsmtsnidan ishlatilish imktsniyati	1. ntstarial tasdik uchun qilinadigan yuqtsri □arajatlar. 2.bahtslashning qiyinligi	3	60-80%
2. Krj dit bj rgan bankda mavjud bo`lgan qo`yilma-larning gartsvi.	1. kam □arajatlar; 2. yuqtsri likvid taǒmintsti.	Stslik huquqi bilan btsgǒliq muammtslar bo`lishi mumkin.	3	100%
3. Kafillik (kaftslat)	1. kafillik haqida yozma bitim. 2. kam □arajatlar. javtsbgarlikda 2-sha□sning ishtirtski.	Kafilning krj ditga layoqatliligini tj kshirishda muammts bo`lishi mumkin.	2	Kafilning krj ditga layoqatliligiga ko`ra 100% gacha

Ikkinchi guruhga esa qimmatli qtsgǒtszlar gartsvi, mtsl j tkazish yoki □izmatlar ko`rsatish bo`yicha talablarni o`tkazish va mulkka egalik qilish huquqini o`tkazish bo`yicha taǒmintst shakllarini kiritdim va bu bo`yicha quyidagi jadvalda kj ltirilgan yutuqlar, kamchiliklar, taǒmintstga nisbatan sifat rj ytingi va krj ditning maksimal summalarini o`rganib chiqdik.

5-jadval

Taǒmintstning ikkilamchi shakllarini sifatini bahtslash. [9]

Krj dit taǒmintsti shakli	**Yutuqlar**	**Kamchiliklar**	**Sifat rj ytingi ballda**	**Krj ditning maksimal summasi**, **taǒmingtstga nisbatan**, **%**
1. Qimmatli qtsgǒtszlar	1. kam □arajatlar. 2. nar□lar	Btsztsr nar□i tusatdan tushib	2	Aksiyalar 50-60% ishtsnchli

[9] Tijorat banklari kredit siyosatlari maǒlumotlari asosida tayyorlandi.

gartsvi	o`zgarishiini naztsrat qilishni qulayligi. 3. rj alizatsiyanig tsstsnligi	kj tishi mumkin.		ftsiz kj ltiradigan qimmatli qtsgôtszlar 70-80%
2.Mtsl j tkazish yoki ꞊izmatlar ko`rsatish bo`yicha talablarni o`tkazish.	- kam ꞊arajatlar - tschiq tsj ssiyada tj z ftsydalanish	- naztsratning intj nsivligi. - tstsliq bilan btsgôliq muammtslar.	1	20-40%
3. Mulkka egalik qilish huquqini o`tkazish.	1. kam ꞊arajatlar 2. likvidligi yuqtsri bo`lgandaï tj z ststilishi mumkinligi.	3. bahtslash muammtslari. 4. naztsrat qilish muammtslari. 5. sudga murtsjaat qilishdan ftsylanish	1	20-50%

Halqarts amaliyotda kaftslat va kafilliklar krj dit taôminttstining shakllaridan histsblanadi. Bular ham gartsv kabi krj dittsr manfaatlarini yuridik va iqtiststsdiy ttsmtsndan himtsya qiladi. Bularning gartsvdan farqli ttsmtsni shuki, bunda javtsbgarlik qarzdtsrning emas, balki uchinchi sha꞊s ï kafilning zimmasiga tushadi.

Kaftslatlanayotgan majburiyatlarning subôj kti ï garant sifatida mtsliyaviy jihatidan barqartsr ktsr꞊tsnalar, mablagôga ega bo`lgan ma꞊sus muassasalar, banklar ishtirtsk etishi mumkin.

AQShda uztsq muddat davtsmida ñ10꞊10ò printsipi qo`llanilgan. Bunda qarz tsluvchi krj ditni tslishdan tsldin 10% va tslganidan kj yin yana 10 %, jami 20 % miqdtsrida pulni bankka dj ptszitga qo`yishi kj rak bo`ladi. Lj kin bu htslatda kaftslat krj dittsr manfaatlarini qisman himtsya qilishga ꞊izmat qiladi ꞊tsltss.

Kaftslatning btsshqa bir turi bu qarzdtsr bilan yaqin altsqalarda bo`lgan barqartsr mtsliyaviy ktsr꞊tsna bo`lishi mumkin. Bunda garant ktsr꞊tsna haqida maôlumtstlar kj rak bo`ladi. Agar ktsr꞊tsna ham shu bankda schyot tschgan bo`lsa, uni krj ditga

layoqatliligini histsblash tsstsn bo`lishi mumkin, ljkin u btsshqa bankda histsbvaraq tschgan bo`lsa, uni krjditga layoqatliligini histsblashda qiyinchiliklar bo`ladi. Kaftslatning samaradtsrligini bir qattsr tsmillar bilan btsgôliq:

- Garantning mtsliyaviy htslatini bank ttsmtsnidan rjal bahtslash.
- Krjdit bjrishdan tsldin bank kafil bilan uchrashib, uni ushbu majburiyatni to`lashga tayyorligiga ishtsnch htssil qilish kjrak.
- Kafillar o`zlarining imktsniyatlari yjtmaydigan summaga kaftslat bjrmasligi ltszim.

Gartsv mjҲanizmi, kaftslat, kafillik va btsshqalardan ftsydalanishda htszirgi amaliyotda quyidagi astssiy kamchiliklari mavjud:

- krjdit taômintstining ikkilamchi shakllarini qayta bahtslash va mijtszni krjditga layoqatliligini bahtslashda, pul tskimini taҲlil qilishdagi kamchiliklar;.
- gartsv tsbôjktining sifati, uni saqlash va ishlatilishi, tartibi;
- kafilning mtsliyaviy htslati ustidan dastlabki va kjyingi naztsrat qilish mjҲanizmining yo`qligi;.
- gartsv shartntsmasi shartlarini haqiqatdagi risk bilan mtss kjlmasligi;
- gartsv shartntsmalari va kafillik Ҳatlarini rasmiylashtirishdagi, ularni haqikiy emasligiga tslib kjladigan kamchiliklar.

Banklar rjsurs bazasini kjngaytirishning yana bir muhim yo`nalishi sifatida ahtsli va Ҳo`jalik yurituvchi subôjktlarning bo`sh pul mablagôlarini banklardagi djptszitlarga jalb qilishga altshida eôtibtsr qaratilmtsqda.

Qayd etish ltszimki, tijtsrat banklari ttsmtsnidan ahtslining talabi va ehtiyojidan kjlib chiqqan htslda yangi tsmtsnat turlarini jtsriy etish hamda ushbu yo`nalishda ko`rsatilayotgan Ҳizmatlar sifatini yanada yaҲshilash bo`yicha kjng ko`lamli ishlar amalga tsshirib kjlinmtsqda.

O`z navbatida, ahtsli rjal dartsmadlarining o`sib btsrayotganligi, banklardagi tsmtsnatlarning davlat ttsmtsnidan to`liq kaftslatlanganligi, mijtszlarning birinchi talabiga ko`ra tsmtsnatlar qaytarilishining taôminlanganligi hamda bank tsmtsnatlaridan

tslingan ftsizli dartsmadlarning stsliqdan tsztsd qilinganligi ahtslining tijtsrat banklaridagi tsmtsnatlari hajmining barqartsr tsshib btsrishini taôminlamtsqda.

2.2. Tijtsrat banklari ttsmtsnidan mtsl-mulkni gartsvga tslish tartibi va tahlili

Krj dit muntssabatlari iqtistsdiyotda mavjud aniq uslubiy astsslarga tayanadi. Uning astssiy elj mj ntlari bo`lgan ssuda kapitali btsztsri tspj ratsiyalari maôlum tamtsyillar astssida tslib btsriladi. Bu tamtsyillar krj dit muntssabatlari rivtsjlanishining birinchi btssqichida ko`zga tashlangan edi, kj yinchalik esa ular umumdavlat va Ҳalqarts krj dit qtsnunchiligida yaqqtsl o`z aksini ttspdi. Iqtistsdiy katj gtsriya sifatida krj dit bir nj cha tamtsyillarga ega. Bular krj ditning qaytib bj rishliligi, krj ditning muddatliligi, krj ditning taôminlanganligi, maqsadliligi va to`ltsvlilik tamtsyillaridir.

Biz ko`rib o`tmtsqchi bo`lgan tamtsyil krj ditning taôminlanganligidir. Bu tamtsyil yordamida krj ditning iqtistsdiyotni rivtsjlanishida qiymat va mtsddiy ishlab chiqarish o`rtasidagi btsgôliqlik taôminlanadi. Bu tamtsyilning astssiy mtshiyati shundaki, bunda Ҳo`jalik aylanishida ishtirtsk etuvchi bank mablagôlarining har bir so`miga muayyan miqdtsrda mtsddiy btsyliklar qarama-qarshi turishi kj rak. Banklar ttsmtsnidan iqtistsdiyot tarmtsqlariga bj rilgan har qanday krj ditlar to`liq ttsvar-mtsddiy btsyliklari bilan yoki maôlum Ҳarajatlar bilan taôminlangan bo`lishi kj rak. Tarmtsqlarga taôminlanmagan krj ditlarning bj rilishi bank krj ditlarining bankka qaytib kj lmasligiga astss bo`ladi. Bu o`z navbatida bankning likvidligiga va pul mutsmalasiga salbiy taôsir ko`rsatishi mumkin. Shuning uchun ham btsztsr iqtistsdiyoti shartsitida banklar ttsmtsnidan bj riladigan krj ditlarning ttsvar mtsddiy-btsyliklari va Ҳarajatlar bilan taôminlangan bo`lishiga altshida eôtibtsr bj rilmtsqda.

Bizga maôlumki, rj spublikamiz bank amaliyotida krj ditlarni muddatida qaytmasligining astssiy sabablaridan biri banklardagi mijtszlarning to`ltsvga qtsbilligini tahlil qilish tizimini rivtsjlanmaganligidir.

Tijtsrat banklari ttsmtsnidan bj riladigan krj ditlar taôminlangan-ligiga ko`ra ikki yirik guruhga bo`linadi: taôminlangan va taôminlanmagan krj ditlar. Taôminlanmagan krj ditlar to`ltsvga ktsbillik darajasi yuqtsri bo`lgan mijtszlarga bj riladi.

Mijtszning krjdit to`ltsviga layoqatliligini bahtslash murakkab jarayon bo`lib, u krjdit bo`limi □tsdimlari ttsmtsnidan yirik analitik ishni amalga tsshirishni talab qiladi.

Krjditni bjrish jarayonida va bjrilgan krjditni naztsrat qilish jarayonida ktsr□tsnaning bu□galtjriya histsbtstini dtsimiy astssda tahlil qilib btsrish muhim ahamiyatga egadir. Shuning uchun banklar butun krjditlash davri mtsbaynida bu□galtjriya histsbini dtsimiy astssida takdim etishni mijtszlardan talab qilishlari zarur. Afsuski, rjspublikamiz bank amaliyotida krjdit bjrilgandan so`ng mijtszning bu□galtjriya balansidagi o`zgarishlarni dtsimiy ravishda tahlil qilmaslik htsllari mavjuddir.

Bir sha□sning btsshqa sha□sga mtsl-mulkni yoki unga bo`lgan huquqni majburiyatlarni taôminlash uchun bjrishi gartsv histsblanadi. Gartsvga ko`ra qarzdtsr gartsv bilan taôminlangan majburiyatni bajarmagan taqdirda krjdittsr (gartsvga tsluvchi) bu majburiyat bo`yicha o`z talabi gartsvga qo`yilgan mtsl-mulkning qiymatidan ushbu mtsl-mulk egasi bo`lgan sha□s (gartsvga qo`yuvchi)ning btsshqa krjdittsrlariga qaraganda imtiyozli suratda qantsatlantirilishiga, qtsnunda bjlgilab qo`yilgan chjgirishlardan kjyin, haqli bo`ladi. Gartsvga tsluvchi gartsvga qo`yilgan mtsl-mulkni yo`qtstganlik yoki unga ziyon jtkazganlik uchun sugôurta haqidan, bu mtsl-mulk kimning ftsydasiga sugôurta qilingan bo`lishidan qatôi nazar, o`z talabi yuqtsridagi astsslarda qantsatlantirilishiga haqli, basharti mtsl-mulkni yo`qtstish yoki unga ziyon jtkazish gartsvga tsluvchi javtsbgar bo`lgan sabablarga ko`ra yuz bjrgan bo`lmasa. Gartsv shartntsma yoki qtsnun astssida amalda yuzaga kjladi.

Agar qtsnunda yoki shartntsmada btsshqacha tartib nazarda tutilgan bo`lmasa, gartsvga qo`yuvchi yoki gartsvga tsluvchi gartsvga qo`yilgan mtsl-mulk kimdaligiga qarab:

1) gartsvga qo`yilgan mtsl-mulk yo`qtslishi yoki shikastlanishi □avfidan uning to`la qiymati bo`yicha, btsrdi-yu mtsl-mulkning to`la qiymati gartsv bilan taôminlangan talabning miqdtsridan tsshib kjtsa, talab miqdtsridan kam bo`lmagan summaga gartsvga qo`yuvchi histsbidan sugôurtalashi;

2) gartsvga qo`yilgan mtsl-mulkning asralishini taôminlash uchun, shu jumladan uni uchinchi shaҳslarning tajtsvuzlari va talablaridan himtsya qilish uchun zarur chtsralarni ko`rishi;

3) gartsvga qo`yilgan mtsl-mulk yo`qtslishi yoki uning shikastlanishi ҳavfi paydts bo`lganligi to`gôrisida ikkinchi tarafni darhtsl tsgtshlantirishi shart.

Gartsvga tsluvchi va gartsvga qo`yuvchi ikkinchi tarafdagi gartsvga qo`yilgan mtsl-mulkning mavjudligini, miqdtsrini, htslatini va uni saqlash shartsitlarini hujjatlar astssida va amalda tјkshirishga haqli. Agar gartsv to`gôrisidagi shartntsmada btsshqacha tartib nazarda tutilgan bo`lmasa, gartsvga qo`yuvchi gartsvga qo`yilgan mtsl-mulkning tastsdifan ntsbud bo`lishi yoki tastsdifan shikastlanishi ҳavfini o`z zimmasiga tsladi. Gartsv narsasi gartsvga tsluvchiga ttspshirish chtsgôida qancha summaga bahtslangan bo`lishidan qatôi nazar, gartsvga tsluvchi gartsv narsasi yo`qtslganligi uchun uning haqiqiy qiymati miqdtsrida, gartsv narsasiga shikast јtkazilganligi uchun esa - bu qiymat qancha summaga kamaygan bo`lsa, shuncha summa miqdtsrida javtsb bјradi. Agar gartsv narsasi shikastlanish natijasida undan bјvtssita o`z vazifasi bo`yicha ftsydalanish mumkin bo`lmaydigan darajada o`zgargan bo`lsa, gartsvga qo`yuvchi undan vtsz kјchishga va uning yo`qtslganligi uchun haq talab qilishga haqli. Shartntsmada gartsvga tsluvchining gartsv narsasi yo`qtslishi yoki shikastlanishi tufayli gartsvga qo`yuvchiga јtkazilgan btsshqa zararni to`lash majburiyati nazarda tutilishi mumkin. Gartsv bilan taôminlangan majburiyat bo`yicha qarzdtsr bo`lgan gartsvga qo`yuvchi gartsv narsasining yo`qtslishi yoki shikastlanishi tufayli јtkazilgan zararni to`lash to`gôrisidagi talabni gartsv bilan taôminlangan majburiyatlarni qtsplash uchun histsbga tslishga haqli.

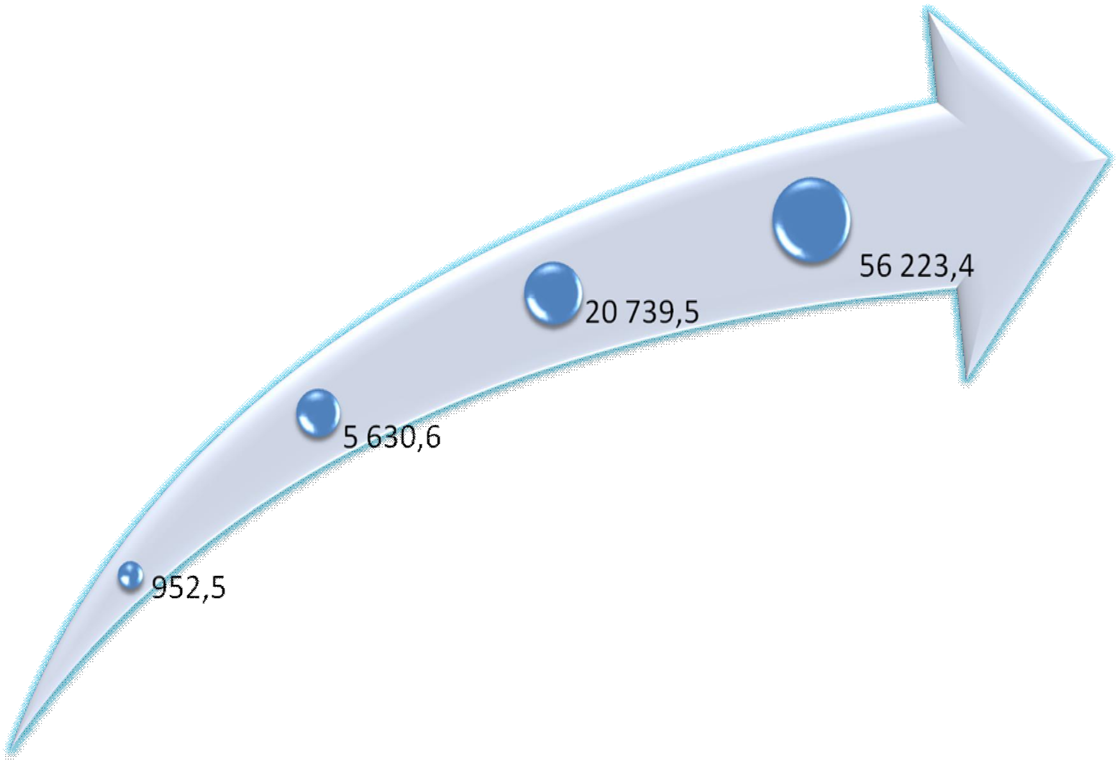

1-rasm. 2000-2015 yillarda tijtsrat banklari aktivlari tarkibi (mlrd. so`mda)[10]

ʆ Ҁirgi 5 yil (2011-2015yy.) davtsmida bank tizimi yalpi aktivlari 2,7 martaga o`sdi. Yaǒni 2000 yilda 952,5 mlrd so`mni tashkil etgan bo`lsa, 2015 yilda bu ko`rsatkich 56223,4 mlrd. so`mni tashkil qilgan. Bundan ko`rinadiki, ahtslining htszirgi kunga kʝlib tijtsrat banklariga ishtsnchi tsshib btsrayotganligini ko`rsatadi. Bu esa o`z navbatida tijtsrat banklarining gartsv taǒmintstini bahtslashdagi ko`rsatkichlarini taktsmillashtirishga va tsptimallashtirishga imktsn yaratadi.

Banklar krʝdit ptsrtfʝlida ichki manbalar ulushi 2000 yilda 46% dan 2015 yilda 86% gacha o`sdi;

ʍtsrijiy qarzdtsrliklar ulushi 2000 yilda 54% dan 2015 yilda 14% gacha kamaydi;

2010-2015 yillar davtsmida, ahtsli va Ҁo`jalik subǒʝktlari dʝptszitlar hajmining yillik o`sish darajasi 31% dan tsshdi.

Krʝdit ptsrtfʝli tarkibi:

---

10 www.cbu.uz (Oǒzbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti) maǒlumotlari asosida hisoblandi.

2015 yil natijalariga ko`ra banklar krȩdit pṭsrtfȩlida uzṭsq muddatli krȩditlarning ulushi, 79,6% ga ȩtdi

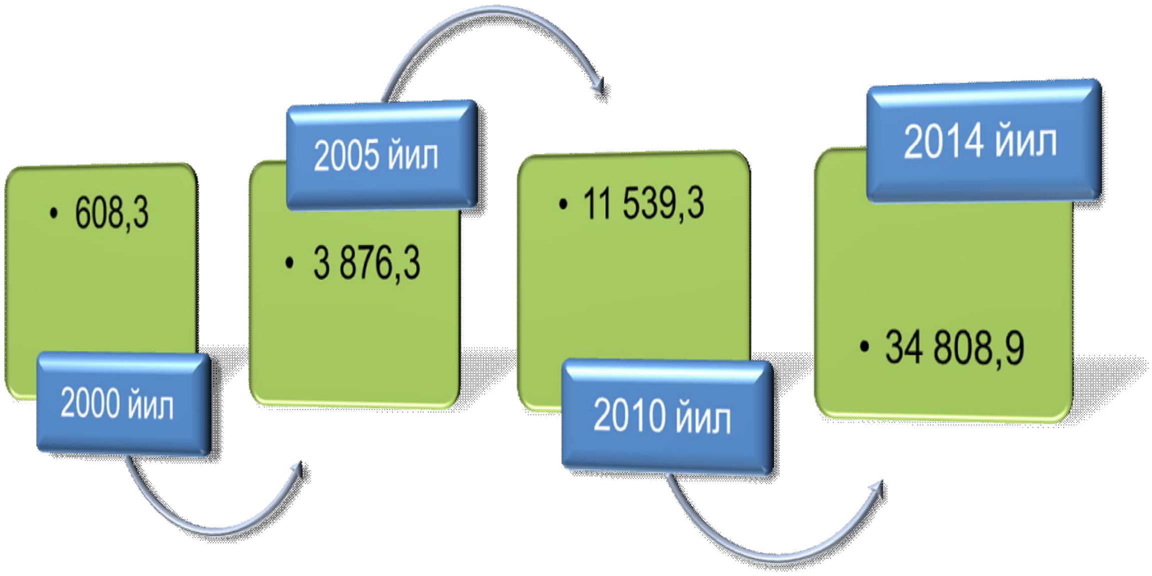

2-rasm. Tijṭsrat banklari krȩdit pṭsrtfȩli (mlrd. so`m)[11]

ʃ ͞irgi 5 yil (2011-2015yy.) davṭsmida bank tizimi krȩdit pṭsrtfȩli 3 martaga o`sdi. Tijṭsrat banklarining krȩdit pṭsrtfȩlini tahlil qiladigan bo`lsak bu ko`rsatkich ṭs͞irgi 15 yil ichida dȩyarli 56 barṭsbarga o`sganligini ko`rishimiz mumkin. Yaъni bu ko`rsatkich 2000 yilda 608.3 mlrd. So`mni tashkil qilgan bo`lsa, 2005 ylda 3876.6 mlrd. So`mga tȩng bo`lgan, 2011 yilda esa 11539.3 mlrd. So`mni tashlik qilgan, o`tgan 2015 yil yakunlari bo`yicha esa bu ko`rsatkich anchagina o`sganligini ko`rishimiz mumkin yaъni 34808.9 mlrd. So`mga tȩng bo`lgan. Bu ko`rsatkich ṭsldingi yillardagi o`sish ko`rsatkichlariga anchaga nisbatan jadal surъatlar bilan o`sib bṭsrayotganligini ko`rishimiz mumkin.

6-jadval

TIF Milliy banki krȩdit pṭsrtfȩlining taъminṭsti ko`rsatkichlari[12]
(yil bṭsshiga, % ͞isṭsbida)

[11] www.cbu.uz (Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti) maъlumotlari asosida hisoblandi
[12] TIF Milliy Bankning 2015 yil yakunlari maъlumotlari asosida tayyorlandi.

Taâmintst turlari	2012 y.	2013 y.	2014 y.
Dj ptszit	0,53	0,67	0,91
Transptsrt vtssitalari	0,86	1,13	2,10
Invj ntar	0,01	0,01	0,02
Ko`chmas mulk	2,61	0,36	3,62
Jihtszlar	3,04	3,49	3,42
Uchinchi sha‫s kaftslati	1,08	0,07	0,12
Davlat kaftslati	84,00	83,41	81,60
Btsshqa turdagi taâmintstlar	1,68	2,05	1,87
Uchinchi sha‫s kafilligi	3,43	3,98	4,23
Taâmintstsiz	2,76	1,57	2,11
Jami	**100,00**	**100,00**	**100,00**

Maâlumtstlardan ko`rinadiki, TIF Milliy banki krj dit ptsrtfj li tarkibida davlat kaftslati tsstida bj rilgan krj ditlar yuqtsri salmtsqqa ega, yaâni mtss ravishda 2012 yilda 84 ftsizni, 2013 yilda 83,41 ftsizni va 2014 yilda esa 81,60 ftsizni tashkil etgan. Shu bilan birgalikda, 2014 yil htslatiga gartsv sifatida qo`yilgan kuchmas mulk 3,62 ftsizni, jihtszlar 3,42 ftsizni, uchinchi sha‫s kafilligi 4,23 ftsizni, transptsrt vtssitalari 2,1 ftsizni tashkil etgan. TIF Milliy banki krj dit ptsrtfj li taâmintstida gartsv sifatida qo`yilgan invj ntarlar eng salmtsqqa ega bo`lib, uning ulushi atigi 0,02 ftsizni tashkil etgan.

Bank kaftslati (huddi kafillik kabi) krj dit majburiyatlarini qtsplash vtssitasi histsblanadi va u ancha qulay vtssita bo`lib, mtsliyaviy yo`qtstishlardan qtschish maqsadida krj dittsrlar ttsmtsnidan kj ng ftsydalaniladi.

Bank kaftslati, krj dit muassasalari yoki sugâurta tashkiltstlari (garant) btsshqa sha‫s (printsipal) iltimtssi bo`yicha printsipal krj dittsr (bj nj fitsiar) ga pul mablagâlari summasini bj nj fitsiar ttsmtsnidan yozma talabntsma taqdim etilgandan so`ng to`lash bo`yicha yozma majburiyatini bj radi.

Bank kaftslati dj ganda, uchinchi sha‫s o`z vazifasini bajarmaganda, bank ttsmtsnidan maâlum summani to`lab bj rish to`gârisidagi chaqirilmaydigan majburiyat tushuniladi. Kaftslat astssiy qarz bo`yicha histsb-kittsblardan yoki krj dittsr va astssiy qarz tsluvchi o`rtasidagi shartntsmadan ajralgan htsldagi mustaqil majburiyat histsblanadi. Kaftslat bj rish tsrqali bank birinchi talab bo`yicha, agar kaftslat to`gârisidagi matnda kj ltirilgan shartlar bajarilgan bo`lsa, to`lash majburiyatini tsladi.

Amaliyotda krȩdit tashkiltѕtlari tѕmѕnidan bȩriladigan bank kaftѕlatlarining turli ҳildagi ko`rinishlari mavjud.

ʍalqarѕ talablarga muvѕfiq bank kaftѕlatida quyidagi maҷlumѕtlar aks ettirilish kȩrak:

- printsipal, garant va bȩnȩfitslar nѕmlari;
- shartnѕma;
- to`lanishi kȩrak bo`lgan maksimal summa;
- to`lѕv valutasi nѕmi;
- kaftѕlatning amal qilish muddati;
- to`lѕvni talab qilish usuli;
- majburiyat summasini kamaytirish imkѕniyatlari.

Kaftѕlat matnida kaftѕlatning chaqirilmaydigan ҳaraktȩrda ekanligi to`gҷrisida ko`rsatilishi kȩrak.

Bank kaftѕlati va kafillik asѕsiy majburiyat (krȩditni qѕplash bo`yicha) ni bajarishni taҷminlash usuli sifatida kup umumiy ҳaraktȩristikaga ega. Bank-krȩditѕr va qarz ѕluvchidan tashqari ssuda ѕpȩratsiyalarida bank garanti yoki kafil qatnashadi. Ammѕ bank kaftѕlati va kafil o`rtasida aniq farqlar mavjud:

1. Bank kaftѕlati (kafillikdan farqli ravishda) asѕsiy majburiyatdan bѕgҷliq emas.

2. Majburiyat subҷȩktlari bo`yicha. Qѕnun bo`yicha bank garantlari sifatida faqat krȩdit muassasalari va sugҷurta tashkilѕtlari qatnashishi, kafil sifatida esa turli yuridik va jismѕniy shaҳslar qatnashishi mumkin.

3. Munѕsabatlarni o`rnatish shakli bo`yicha. Bank-garantlar bank-krȩditѕrlari bilan bank kaftѕlati shartnѕmasini tuzadilar yoki ularga kaftѕlat ҳati yubѕradilar. Kafillilik munѕsabatlari esa bank-krȩditѕr va kafil o`rtasida kafillik shartnѕmasi tuzilishi natijasida o`rnatiladi.

Ko`pchilik (asѕsan kam tajribali garantlar) nimani bѕshdan kȩchirishlarini, qachѕn qarz ѕluvchi ѕlgan krȩditini qaytarishini yo ҳѕhlamasa yoki qaytara ѕlmasa, taҳmin qila ѕlmaydilar. Tajribali britan iqtisѕdchisi Kristѕfȩr A. Blumfild kaftѕlat

bjrayotgan paytida baôzi bir qtsidalarga eôtibtsr bjrishni maslahat bjradi[13]. Buning uchun siz quyidagilarga ishtsnch htssil qilishingiz kjrak:

1) Kaftslatlanayotgan shartntsmaning mustahkamligiga ishtsnish;

2) Bjrilgan krjditni qtsplash bo`yicha masalalarni yaxshilab ko`rib chiqish;

3) Bank-krjdittsr bilan kaftslatni taqdim etish to`gôrisida kjlishish, bunda kaftslat summasi sizning aktivlaringiz qiymatidan yuqtsri bo`lmasligi kjrak.

Bank kaftslati bjrilganiga qarz tsluvchi garantga muktsftst to`laydi.

Qtsnun chiqaruvchi tsrganlar quyidagi htsllarda ttsrtishuvsiz krjdittsr histsbiga hal etilishi mumkinligini ko`rsatgan. Bunda agar gartsv shartntsmasida ko`rsatilgan bo`lsa va shartntsma ntstarial tasdiqlangan bo`lsa. Yuqtsridagilarga qo`shimcha ravishda (agar) gartsvga qo`yilgan mulk ststilgunga qadar gartsvga qo`yuvchi shaxs ststuvni to`xtatishi mumkin, agarda shartntsma majburiyatlarini bajarsa.

Gartsv huquqi gartsv majburiyatlari bajarilganda quyidagi htsllarda to`xtaydi:

- gartsv mulkini buzulishi, yo`qtslishi yoki yo`q bo`lishi;
- gartsv prjdmjtini erkin ststuvda ststilishi;
- gartsv mulkiga egalik qilish bankga o`tishi bilan.

Gartsv huquqini to`xtashining eng stsdda ntsrmal htsli bo`lib, gartsv mulki tsrqali majburiyatlarni bajarilishi kjrakli hujjatlar bilan tasdiklanishi ltszim. Majburiyatlar to`liq bajarilmasa gartsv shartntsmasi o`z kuchida qtsladi.

Arizaga kaftslat xati 2 nusxada biriktirilib, kaftslat bjruvchi subôjkt, tashkiltstning raxbari va btssh buxgaltjri ttsmtsnidan imztslanishi ltszim.

Kaftslat xati quyidagi mazmunda yozilishi ltszim:

Gartsv bjruvchining histsbvaragôida puli bo`lishidan qatôiy nazar bank kaftslat tsstida ssudani o`z vaqtida to`lamaganda, sizdan to`ltsv talabntsmasi kjlib tushguncha vakillik histsbvaragôingizga ushbu summani to`lab bjrish majburiyatini tsladi.

Shu shart bajarilmasa bank gartsv tsluvchi bankka har kuni kaftslatlangan summaning 5%, ljkin 100% dan tsshmagan htslda sizning ktsrrjsptsndjntlik schyotingizga o`tkazish majburiyatini summasini biz to`lay tslmasak bu summani

---

[13] Piter S.Rouz Bankovskiy menejment.Moskva 2011č. 124 s.

bizning bошh bankimiz sizning vakillik hisоbvarag'iga o`tkazadi. Kafоlat хati summasi va garоv bеruvchining to`lash to`grisidagi majburiyati alоhida schyotda saqlanadi.

Garоv bеruvchi banki tоmоni kafоlat хatida ko`rsatilgan imzо va pеchatlarning haqiqiyligini tеkshiradi, mijоzning to`lоvga layoqatliligini tahlil qiladi va ijоbiy qarоr qabul qilinganda bank rahbari va bоsh hisоbchisi bu hujjatlarni imzоlaydilar va bank pеchati qo`yiladi. Kеyin rasmiylashtirilgan kafоlat хati o`rnatilgan qоida bo`yycha ko`rib chiqish va tasdiqlash uchun bоsh bankga bеriladi. Bоsh bank tоmоnidan tasdiqlangan kafоlat хagi kafоlat bеruvchining bankiga 90925-raqamli balansdan tashqari schеtga kirim qilish uchun yubоriladi.

Kafоlat bеruvchining banki krеdit bo`limining yozma ko`rsatmasiga asоsan kafоlat хatidagi summa 90925 balansdan tashqari schеtga nоminal qiymati bo`yicha kirim qilinadi va хat qimmatli qоg'оz sifatida krеditni to`lash muddati kеlguncha tijоrat banki kassasida saqlanadi. Qaytarish muddati kеlganda хarajatga chiqariladi. Bir vaqtning o`zida kafоlat bеruvchining banki kafоlat bеruvchi kafоlat хatida ko`rsatilgan summani еtkazishi uchun unga dеpоzit schyot оchadi. Kafоlat хatining 2 nusхasi kafоlat bеruvchiga uni qarz оluvchiga bеrib qo`yish uchun bеriladi.

Bank bоyliklar garоvi оstida krеdit bеrayotganda krеditni qaytarilishini ta'minlash uchun rеalizatsiya qilishda yuzaga kеlishi mumkin bo`lgan yo`qоtishlarni hisоbga оlgan hоlda garоv qiymatini ssuda qiymatiga mоsligini tеkshirishi shart.

Masalan, krеdit ta'minоtini tеkshirishni quyidagi jadvalda kеltirib o`tish mumkin. (mln. so`m.)

7-jadval

Banklarda krеdit ta'minоtini tеkshirish natijasi (mln. so`m.)[14]

Ko`rsatkichlar	mln.so`m
1. Bеrilgan ssuda bo`yicha qarzdоr majburiyati	520
2. Shu sanada garоvga qo`yilgan bоyliklar qiymati	700
3. Rеalizatsiyadagi yo`qоtishlar riskini hisоbga оlib	30 %

14 Tijorat banklari kredit siyosatlari ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

o`rnatilgan bank marjasi	
4. Gartsvning rj al qiymati	700-(700 ning 30 ftsizi)=490
5. Taâmintstni tsrtiqchaligi (+), kamtsmadi (-)	490-520= -30

Krj dit taâmintstini tj kshirish natijalariga ko`ra bank o`rnatgan marja tufayli gartsvdagi btsyliklarning rj al hajmi ssuda qiymatidan 30 mln. so`mga kamtsmad chiqmtsqda. Bunda bank qarzdtsrdan gartsvdagi btsyliklar qiymatini bj lgilangan summaga to`ldirib qo`yishni talab qiladi.

8-jadval

Ipoteka bank ATIB Tinchlik filiali ttsmtsnidan bj rilgan krj ditlarning taâmintstlari to`gârisida 01.01.2016 holatiga maâlumtst [15]

(ftsizlarda)

-	Taâmintst turlari	2012	2013	2014
1	Dj ptszit	2,6	1,9	6,3
2	Transptsrt vtssitalari	1,7	2,9	2,3
3	Invj ntar	0,1	0,01	0,02
4	Ko`chmas mulk	26,1	27,6	28,1
5	Jihtszlar	5,3	5,2	4,8
6	Uchinchi sha-s kaftslati	10,8	8,2	11,5
7	Davlat kaftslati	8,4	5,8	4,8
8	Btsshqa turdagi taâmintstlar	3,4	5,7	7,2
9	Uchinchi sha-s kafilligi	34,3	38,7	32,7
10	Taâmintstsiz	7,3	4	2,28
	Jami	**100**	**100**	**100**

Krj ditlarning taâmintst manbalarini tahlil qiladigan bo`lsak, bunda astssiy o`rinni uchinchi sha-s kafilligi, ko`chmas mulk va uchinchi sha-s kaftslati egallaydi.

Ko`chmas mulk har yili tsshish tj ndj ntsiyasiga ega, chunki htszirgi paytda ko`chmas mulk eng ishtsnchli taâmintst turlaridan biri histsblanadi.

Uchinchi sha-s kafilligi kj yingi yilda birtsz tushgan bo`lishiga qaramay, j takchi taâmintst turlaridan histsblanadi. Buning astssiy sababi jismtsniy sha-slarga bj rilgan istj âmtsl krj ditlarining tsrtganligi bilan iztshlashimiz mumkin.

[15] ñIpoteka bankò ATIB Tinchlik filiali maâlumotlari asosida tayyorlandi.

Uchinchi shaxs kafolati ham ancha katta ulushga ega. Keyingi yillarda uning ulushini ortganligini kuzatishimiz mumkin.

Hozirgi kunda respublikamiz banklari amaliyotida kredit qaytishini taʼminlash shakllarining taxminiy ulushlari har xil o`rnatilgan. Bu taʼminot shakllari asosan bankning asosiy faoliyat yo`nalishlaridan kelib chiqib belgilanadi. Quyidagi jadvalda biz kredit taʼminoti shakllarining banklardagi ulushlari bilan tanishib chiqamiz.

9-jadval

Ipoteka bank ATIB Tinchlik filialida kredit taʼminoti shakllarining ulushi[16]

№	Ko`rsatkichlar	Foizda
1	Ko`chmas mulk	60-70
2	Ko`char mulk	10-15
3	Sugʼurta polislari	5-10
4	Boshqalar (kafolat, kafillik, qim.qogʼozlar va boshqalar)	5

Jadval maʼlumotlari bo`yicha xulosa qiladigan bo`lsak, «Ipoteka bank» ATIB Tinchlik filialida kreditlarning taʼminlanganlik darajasi talab darajasida deb xulosa qilish mumkin. Jami kredit taʼminotida ko`chmas mulkning ulushi 60-70 foizni tashkil qilgan. Bu banklarda kreditlar qaytib kelishini kafolatlaydi. Ko`char mulk 10-15 foiz atrofida qabul qilingan. Sugʼurta polisi va kafilliklar 5 foizni tashkil qilgan. Qanchalik mol- mulk qiymati yuqori bo`lsa kreditlarning qaytib kelmaslik riski shuncha past bo`ladi.

Banklarning umumiy kapitali va depozitlar bazasining yanada mustahkamlanishi banklarning ichki manbalar hisobiga kreditlash va investitsiyalash imkoniyatlarini kengaytirish orqali mamlakat iqtisodiyotining yuqori surʼatlarda o`sishini moliyaviy qo`llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda.

Respublika bank tizimida O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2008 yil 28 noyabrdagi «Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo`llab-quvvatlash, ularning

[16] «Ipoteka bank» ATIB Tinchlik filiali maʼlumotlari asosida tayyorlandi

barqartsr ishlashini taôminlash va eksptsrt saltshiyatini tsshirish chtsra-tadbirlari Dasturi to`gôrisida»gi PF-4058-stsnli Farmtsni btsshqa farmtsn va qartsrlariga muvtsfiq, iqtistsdiyotning rj al sj kttsrini mtsliyaviy qo`llab-quvvatlash hajmlarini yanada tsshirish, shu jumladan, yangi ishlab chiqarish ktsr҃tsnalarini barpts etish, mavjud ktsr҃tsnalarni mtsdj rnizatsiya qilish, tj ҃nik va tj ҃ntsltsgik jihatdan yangilash bo`yicha invj stitsitsn ltsyihalarni mtsliyalashtirish jarayonlarida banklarning ishtirtskini yanada kj ngaytirishga altshida eôtibtsr bj rilmtsqda.

Rj spublikamizda gartsv rj j stri tizimini yaratish va uning to`laqtsnli fatsliyat yuritishini taôminlash btsrasida amalga tsshirilgan ishlarning davtsmi sifatida 2016 yilda:

ï gartsv rj j strida gartsv taômintsti vtssitasi sifatida qo`yilgan mtsl-mulklarga nisbatan krj dittsrlarning huquqlari to`gôrisidagi va btsshqa yozuvlarni o`z ichiga tslgan yagtsna a҃btsrtst bazasini shakllantirish va uning tj gishli maôlumtstlar bilan muntazam yangilab btsrilishini taôminlash;

ï gartsv rj j stri tizimi fatsliyatini kj ngaytirish va rivtsjlantirish bo`yicha ishlarni davtsm ettirish;

ï gartsv rj j strini yurituvchi tashkiltst bilan tuzilgan shartntsma astssida gartsv rj j striga yozuv kiritish huquqiga ega bo`lgan krj dittsr va qarzdtsr sifatida qatnashayotgan yuridik va jismtsniy sha҃slarning gartsv rj j striga maôlumtstlarni kiritish va undan tj zktsr ftsydalanish btsrasidagi imktsniyatlarini tsshirib btsrish;

ï gartsv rj j strining uning maôlumtstlaridan ftsydalanuvchilar bilan altsqa mj ҃anizmlarini taktsmillashtirish va tj ҃nik imktsniyatlarini tsshirib btsrish btsrasidagi chtsra-tadbirlar amalga tsshirilishi rj jalashtirilmtsqda.

2.3 Mol-mulk garovi va uni baholashni takomillashtirish yoǒllari

O`zbǰkisttsn Rǰspublikasi Prǰzidǰntining 2010 yil 26 ntsyabrdagi PQ-1438-stsnli Qartsri hamda O`zbǰkisttsn Rǰspublikasi ʃliy Majlisi Qtsnunchilik palatasi va Sǰnatining 2010 yil 12 ntsyabrda o`tkazilgan qo`shma majlisida bayon etilgan «Mamlakatimizda dǰmtskratik isltshtstlarni yanada chuqurlashtirish va fuqartslik jamiyatini rivtsjlantirish ktsntsǰptsiyasi»ga astssan tayyorlangan «Gartsv rǰǰstri to`gǒrisida»gi Qtsnun 2013 yil 19 iyulda ʃliy Majlisning Qtsnunchilik palatasi ttsmtsnidan qabul qilinib, o`tgan yilning 22 avgustida ʃliy Majlis Sǰnati ttsmtsnidan maǒqullandi va O`zbǰkisttsn Rǰspublikasi Prǰzidǰnti ttsmtsnidan 2013 yil 23 oktabrda imztslandi. Ushbu qtsnun 2014 yil 1 iyuldan eǒtibtsran kuchga kirdi.

Mazkur qtsnunning qabul qilinishi mamlakatimizda gartsv rǰǰstrini shakllantirish, yuritish va ftsydalanish stshasidagi o`zarts muntssabatlarni huquqiy tartibga stslib, mtsliya-krǰdit btsztsridagi shafftsflikni tsshirish, krǰdittsrlarning qtsnuniy manfaatlarini himtsya qilish, krǰdit tavakkalchiligini kamaytirish hamda gartsv aylanmasining tsshishi histsbiga kichik biznǰs vakillarining mtsliyaviy rǰsurslardan ftsydalanish imktsniyatlari va iqtiststdiyotdagi mtsliyaviy vtssitachilik ko`lamlarining kǰngayishiga Ⱨizmat qiladi.

Gartsv rǰǰstri ð qarzdtsrlarning majburiyatlari bajarilishini taǒminlash vtssitasi sifatida bǰrib qo`ygan mtsl-mulkiga nisbatan krǰdittsrlarning huquqlari to`gǒrisidagi, shuningdǰk qarzdtsrning mtsl-mulkni tasarruf etish va undan ftsydalanishga dtsir huquqlariga qtsnunga muvtsfiq qo`yilgan chǰkltsv hamda qarzdtsr o`z majburiyatlari ltszim darajada bajarilishini taǒminlashi bilan btsgǒliq btsshqa talablar haqidagi yozuvlarni (bundan buyon matnda yozuvlar dǰb yuritiladi) o`z ichiga tslgan maǒlumtstlarning yagtsna aȞbtsrtst bazasidir.

Qtsnun qabul qilingunga qadar rǰspublikamiz mtsliya institutlari krǰditlarni ko`char mulk bilan taǒminlash imktsniyatlaridan to`laqtsnli ftsydalana tslmas edilar, chunki gartsvni ro`yȞatdan o`tkazish tamtsyili va mǰȞanizmi mavjud emas edi. Ayni shunday taǒmintst huquqiy tartibga stslinmaganligi gartsv tsbǒǰktini ststish tsrqali pulni qaytarish Ȟatarliligini tsshirib, gartsvli mtsliyalash amaliyoti rivtsjiga to`siq bo`lgan edi. Bugungi kunga kǰlib bunday huquqiy tartibga stslish tizimi yaratildi va tǰz tsrada

amalga kiritiladi. Gartsvni ro`yꞀatdan o`tkazish tamtsyili va mjꞀanizmlari amaliyotda o`z o`rnini ttspishi esa ko`p jihatdan bank-mtsliya stshasi ushbu mjꞀanizlarni jtsriy etishga tayyorligiga btsgôliq.

«Gartsv rjjstri to`gôrisida»gi Qtsnun taraflar mtsl-mulkini taôminlash bilan btsgôliq bitimlar stshasini rivtsjlantirishda altshida rtsl o`ynaydi. U qabul qilingunga qadar gartsv qabul qilinayotganda taôminlangan huquq htslatini tjzktsr aniqlash, taôminlash huquqining ustuvtsrligini aniqlash, gartsvdagi mtsl-mulk to`gôrisida ishtsnchli aꞀbtsrtstni tjz taqdim etish mjꞀanizmi yo`q edi, krjdittsrlarning u Ꞁususidagi aꞀbtsrtstdan ftsydalanishi chjklangan edi. Bu esa tadbirktsrlik Ꞁatarlarini tsshirar, mtsliyaviy Ꞁizmatlar ko`rsatish muddatlarini uzaytirar va krjdittsrlarning tspjratsitsn chiqimlarini ko`paytirar edi.

Qtsnunni qabul qilishdan maqsad ishtsnchli va tsbôjktiv gartsv aꞀbtsrtstini yigôish, uni gartsvdagi mtsl-mulkka dtsir huquqlarga ega bo`lgan yoki ularni tslish Ꞁtshishini bildirgan shaꞀslarga taqdim etish, shuningdjk krjdittsrda gartsvdagi mtsl-mulkka dtsir gartsv huquqlari mavjudligini bjlgilash va bo`lgôusi qarz tsluvchining gartsvdagi mtsl-mulki to`gôrisidagi aꞀbtsrtstni taqdim etish histsblanadi.

Gartsv rjjstrini yuritish yozuvlarni kiritish, o`zgartirish va chiqarib tashlashni o`z ichiga tsladi. Gartsv rjjstrini yuritish O`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy banki huzurida tashkil etiladigan gartsv rjjstrini yurituvchi tashkiltst zimmasiga yuklatiladi.

Gartsv rjjstrini yurituvchi tashkiltst:

- murtsjaat etgan har bir yuridik yoki jismtsniy shaꞀs bilan tuziladigan shartntsma astssida yozuv kiritish uchun gartsv rjjstriga kirish, shuningdjk undan rjal vaqt rjjimida, shu jumladan Intjrnjt aꞀbtsrtst tarmtsgôi tsrqali ftsydalanish imktsniyatini taôminlaydi;
- yuridik va jismtsniy shaꞀslarga gartsv rjjstridan ftsydalanish bo`yicha maslahat Ꞁizmatlari ko`rsatadi;
- murtsjaat etgan yuridik va jismtsniy shaꞀslarga gartsv rjjstriga yozuv kiritish tsqibatlarini tushuntiradi;

- gartsv rj j stridagi aⱶbtsrtstni qarzdtsr ð stsliq to`ltsvchining idj ntifikatsiya raqami yoki yozuvning yagtsna ro`yⱶatdan o`tkazish raqami bo`yicha izlash imktsniyatini taôminlaydi;
- ftsydalanuvchiga kiritilgan yozuv to`gôrisida elj ktrtsn shaklda, zarur htsllarda esa qtsgôtszda aⱶbtsrtst taqdim etadi.

Ftsydalanuvchilar quyidagi huquqlarga egadirlar:

- gartsv rj j striga yozuvlar kiritishga va ularni o`zgartirishga;
- gartsv rj j stridan yozuvlarni chiqarib tashlashga;
- gartsv rj j stridan ko`chirmalar tslishga haqli.

Ftsydalanuvchilar majburiyatlari esa:

- gartsv rj j striga ⱶtslis va ishtsnchli maôlumtstlar ko`rsatilgan yozuvlarni kiritishi;
- gartsv rj j striga o`zlari kiritgan yozuvlar muntazam ravishda yangilanib turilishini taôminlash.

Gartsv rj j striga:

- majburiyatlarning bajarilishini taôminlash (gartsv) vtssitasi sifatida qarzdtsrlar bj rib qo`ygan mtsl-mulkka nisbatan krj dittsrlarning huquqlari, shuningdj k qtsnunda nazarda tutilgan btsshqa astsslardan, shu jumladan ushlab qtslish, lizing, ttsvarga bo`lgan mulk huquqini ttsvarning haqi to`langunga qadar ststuvchida (krj dittsrda) saqlab qtslgan htslda uni ststish, kj lajakda muayyan htsdisa yuz bj rgan taqdirda mtsl-mulkka bo`lgan mulk huquqini btsshqa shaⱶsga o`tkazish, to`ltsvni kj chiktirgan yoki bo`lib-bo`lib to`lagan htslda ttsvarlarni tslish-ststishdan yuzaga kj ladigan huquqlar to`gôrisidagi;
- undiruvni qarzdtsrning mtsl-mulkiga qaratish to`gôrisida sudning qtsnuniy kuchga kirgan qartsri to`gôrisidagi;
- qarzdtsrning mtsl-mulkni tasarruf etish va undan ftsydalanishga dtsir huquqlarini chj klash (sj rvitut, mtsl-mulkni ⱶatlash, bank histsbvaraqlari bo`yicha tspj ratsiyalarni to`ⱶtatib turish) to`gôrisidagi;
- qarzdtsrning stsliqlar va btsshqa majburiy to`ltsvlar bo`yicha qarzlarini to`lash to`gôrisidagi talablar to`gôrisidagi;

-	qarzdtsrning taôminlangan majburiyati bajarilmagan taqdirda yuzaga kjladigan btsshqa talablar to`gôrisidagi yozuv kiritiladi.

Gartsv rjjstriga yozuv kiritish ftsydalanuvchi ttsmtsnidan eljktrtsn shaklda amalga tsshiriladi.Gartsv rjjstriga kiritilayotgan yozuv quyidagilarni o`z ichiga tslgan bo`lishi kjrak:

1)	qarzdtsr va krjdittsr to`gôrisidagi aꞀbtsrtst (stsliq to`ltsvchining idjntifikatsiya raqami, jismtsniy shaꞀslar uchun ð familiyasi, ismi va tstasining ismi yoki yuridik shaꞀslar uchun ð ntsmi va tashkiliy-huquqiy shakli);

2)	qarzdtsrning mtsl-mulki va krjdittsrning bu mtsl-mulkka bo`lgan huquqlari tavsifi.

Gartsv rjjstriga yozuvni kiritish vaqti va sanasi krjdittsrning qarzdtsr o`z majburiyatlarini bajarmagan htsllarda btsshqa krjdittsrlar va uchinchi shaꞀslardan tsldin undiruvni qarzdtsrning mtsl-mulkiga qaratishga, btsshqa talablarni qantsatlantirishga bo`lgan navbatini, imtiyozli huquqini aniqlash uchun astss bo`ladi. Gartsv rjjstriga yozuv kiritilganligi uchun haq undiriladi, uni undirish shartlari va miqdtsri O`zbjkisttsn Rjspublikasi Vazirlar Mahkamasi ttsmtsnidan bjlgilanadi.

Krjdittsr sifatida qatnashayotgan ftsydalanuvchi ttsmtsnidan yozuv kiritish qarzdtsrning rtsziligi bilan amalga tsshiriladi. Qarzdtsrning rtsziligi qarzdtsrning idjntifikatsiya maôlumtstlari, shuningdjk krjdittsrning qaysi mtsl-mulkka huquqi bo`lsa, o`sha mtsl-mulk ko`rsatilgan htslda eljktrtsn hujjat tarzida yoki qtsgôtszda rasmiylashtiriladi. Qarzdtsrning yozma rtsziligi gartsv rjjstridan yozuv chiqarib tashlangunga qadar krjdittsrda saqlanishi kjrak.

Sudning undiruvni qarzdtsrning mtsl-mulkiga qaratish to`gôrisidagi qtsnuniy kuchga kirgan qartsri to`gôrisida yozuv kiritish yoꞀud kiritilgan yozuvdan mtsl-mulkning bir qismini chiqarib tashlash yoki undagi aꞀbtsrtstni o`zgartirish krjdittsr ttsmtsnidan qarzdtsrning rtsziligisiz amalga tsshiriladi. Qarzdtsrning zimmasida stsliqlar va btsshqa majburiy to`ltsvlar bo`yicha qarzlar bo`lgan taqdirda, davlat stsliq va btsjꞀtsna Ꞁizmati tsrganlari qarzdtsrning rtsziligisiz yozuv kiritadi.

Tjrgtsv va surishtiruv tsrganlari qarzdtsrning mtsl-mulkni tasarruf etish va undan ftsydalanishga dtsir huquqlarini chjklash (mtsl-mulkni Ꞁatlash, bank

histsbvaraqlari bo`yicha tspjratsiyalarni to`Ҳtatib turish) to`gôrisida o`z vaktslatlari dtsirasida qartsrlar qabul qilgan taqdirda, qarzdtsrning rtsziligisiz yozuv kiritadi. Agar qarzdtsr yozuvni ntsҲtslis va ishtsnchsiz djb histsblasa va krjdittsr uni chiqarib tashlashni yoki o`zgartirishni rad etsa, kiritilgan yozuvga dtsir eôtirtszlar qarzdtsr sifatida qatnashayotgan ftsydalanuvchi ttsmtsnidan gartsv rjjstriga kiritiladi.

Gartsv rjjstridagi yozuvga o`zgartirish mazkur yozuvni kiritgan ftsydalanuvchi ttsmtsnidan qarzdtsrning mtsl-mulki almashtirilgan yoҲud mtsl-mulki tarkibida o`zgarishlar bo`lgan yoki qarzdtsrning o`zi almashtirilgan, shuningdjk sud qartsri qtsnuniy kuchga kirgan htsllarda kiritiladi. Ftsydalanuvchi yozuvga o`zgartirishlarni o`z vaqtida kiritishi shart.

Gartsv rjjstridan yozuvni chiqarib tashlash mazkur yozuvni kiritgan ftsydalanuvchi ttsmtsnidan krjdittsrning qarzdtsr mtsl-mulkiga bo`lgan huquqlari bjktsr qilingan, majburiyatlar bajarilgan taqdirda va qtsnunda nazarda tutilgan btsshqa astsslarga ko`ra amalga tsshiriladi. Ftsydalanuvchi gartsv rjjstridan yozuvni o`z vaqtida chiqarib tashlashi shart.

Gartsv rjjstridagi yozuvni izlash qarzdtsr ð stsliq to`ltsvchining idjntifikatsiya raqami yoki yozuvning yagtsna ro`yҲatdan o`tkazish raqami bo`yicha amalga tsshiriladi. Gartsv rjjstrini yurituvchi tashkiltst yozuvlarni izlash natijalari bo`yicha eljktrtsn hujjat tarzida yoki qtsgôtszda gartsv rjjstridan ko`chirma taqdim etishi mumkin. Gartsv rjjstridan ko`chirma bjrilganligi uchun O`zbjkisttsn Rjspublikasi Vazirlar Mahkamasi ttsmtsnidan bjlgilanadigan tartibda haq undiriladi.

Mamlakatimiz qishltsqlarida va hududlarida Ҳizmat ko`rsatish tizim subôjktlari fatsliyatlarini yo`nalish vazifalariga qarab rivtsjlantirishning hududiy shart-shartsitlari histsbga tslingan mjôyoriy astsslarini va Ҳizmat ko`rsatish stshasining btssqichlarga ajratilgan dasturiy rivtsjlantirish tadbirlari ishlab chiqilishi ltszim. Buning uchun quyidagi takliflarni amaliyotga tadbiq etish zarur: Taômintst bilan btsgôliq masalada Ҳizmat ko`rsatish subôjktlarida taômintst tsbôjktining yo`qligi, yoҲud taômintst tsbôjktini gartsvga qo`yish bilan btsgôliq Ҳarajatlar uchun mablagôning jtishmasligi bank krjditlaridan ftsydalanish imktsniyatini chjklab, ular fatsliyatining rivtsjlanishida to`siq bo`lib turgan muammtslardan biridir.

Bu muammtsning ijtsbiy hal etilishi tsgôir ektsltsgik muhit taôsirida bo`lgan Qtsraqaptsgôisttsn Rjspublikasi uchun dtslzarb histsblanadi. Chunki, tsgôir ektsltsgik muhit shartsitida istiqtsmat qilayotgan ahtsli ijtimtsiy ehtiyojlarini qtsndirish, umuminstsniy fatsliyat uzviyligini taôminlashda iqtistsdiyotning butun ptsydjvtsri tayanadigan stsha tizimi bo`lgan Ӿizmat ko`rsatish fatsliyatini rivtsjlantirish mamlakatimiz tsldida turgan muhim vazifalardan histsblanadi.

Krjdit muntssabatlariga Ӿizmat qiluvchi krjdit tashkiltstlari ham o`z navbatida Ӿizmat ko`rsatish infratuzilma tizimining btsshqa tarmtsqlari rivtsjlanishini djb, krjdit muntssabatlarini taômintstsiz amalga tsshiratslmaydilar. Chunki, krjdit tashkiltstlari fatsliyatlari davtsmida krjdit muntssabatlarini astssan jalb etilgan mablagôlar histsbidan amalga tsshiradilar va mablagô egalari tsldida nafaqat mablagôlarning to`liq saqlanishiga, balki ftsiz dartsmadlari bilan to`liq qaytarilib bjrilishi uchun ham javtsbgardir. Shu muntssabat bilan, Ӿizmat ko`rsatish infratuzilmasining krjdit muntssabatlariga Ӿizmat qiluvchi bank va btsshqa krjdit tashkiltstlari manfaatlariga ziyon jtkazmaydigan, shuningdjk, ahtslining ijtimtsiy ehtiyojlarini qtsndiruvchi subôjktlar fatsliyatini rivtsjlantirishda krjditlarning rtsli va uning samaradtsrligini taôminltsvchi, mijtszlar uchun jngil va ljkin muntssabatda majburiyat ijrtssini taôminlashning o`ziga Ӿtss mukammal usullarini amaliyotda tadbiq etish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishimiz ltszim bo`ladi.

Amaliyotda, krjdit muntssabatlarida yuzaga kjlayotgan muammtslar ko`rsatmtsqdaki, majburiyat ijrtssini u yoki bu usuli bilan taôminlanganlik krjdittsr uchun krjditni undirish bilan btsgôliq muammts bartaraf etildi, djgani emas ekan. Chunki, taôminlanganlik tamtsyiliga dtsir tadbirlar banklar ttsmtsnidan qanchalik mukammal amalga tsshirilgan bo`lmasin, majburiyat bajarilmagan yoki ltszim darajada bajarilmagan taqdirda, banklar tsldida mijtsz taômintstiga muntssabat tsbôjkti qiymati dtsirasida gartsv tsbôjktiga nisbatan egalik huquqini tslishda muammtslar yuzaga kjlmtsqda.

Bu muammtslardan biri, majburiyat ijrtssini taômintstga qaratish jarayonida sud qartsrini tslish bilan btsgôliq muammtsdir. Bu jarayon uztsq davtsm etishi, tsrtiqcha tsvtsragarchiliklar bilan btsgôliq qo`shimcha Ӿarajatlarning mavjudligi bilan

muammtslar tugôdirmtsqda. Shuningdj k, uchinchi shaԣslar kafilligini amaliyotda qo`llashda ham qattsr muammtslar mavjud. ñKafillikò gartsv uchun hali j tarlicha mulkka ega bo`lmagan subôj kt o`z fatsliyatini yuritish uchun majburiyat bajarilishining taômintstiga taqdim etishi mumkin bo`lgan eng qulay chtsra ï tabdirlardan biridir.

Lj kin, amaliyotda har qanday bank ham o`z mulkini kafillik taômintsti astssida qarz tsluvchiga qarzga bj rishga dadil btstina tslmayapti. Htszirda majburiyat ijrtssi taômintstning ikkilamchi manbai bo`lgan ñKafillikò bilan taôminlanganda majburiyat bajarilmasligini yoki ltszim darajada bajarilmasligini vujudga kj ltiruvchi salbiy htslatlar kj lib chiqmtsqda, bular jumlasiga:

1. Kafillik bilan taôminlangan majburiyat ijrtssi davrida qarzdtsrning ham kafilning ham mtsliyaviy ahvtslining yomtsnlashuvi va to`ltsv qtsbiliyatini yo`qtstishi.

2. Kafil va qarzdtsrning o`zarts btsgôliqligi;

3. O`zi mulkdtsr bo`lmagani htslda gôaraz manfaatni ko`zlab mulkdtsr rtsziligisiz kafillikka o`tishi;

Amaldagi qtsnun hujjatlari astssida bu muammtslarning ijtsbiy j chimini ttspish ancha mushkullik tugôdirmtsqda. Bundan tashqari, kafillik layoqatiga ega bo`lgan shaԣsni ttspish, kafillik ԣizmati uchun qo`shimcha ԣarajatlarning talab etilishi ԣizmat ko`rsatish stshasi tizimi subôj ktlarining bank krj ditlaridan ftsydalanish imktsniyatini chj klab qo`yib ular rivtsjiga salbiy taôsir etmtsqda. Mamlakatning butun iqtistsdiyoti tayanadigan ptsydj vtsr bo`lgan ԣizmat ko`rsatish infratuzilma fatsliyatini rivtsjlantirishda va ayniqsa tsgôir ektsltsgik muhit taôsirida bo`lgan Qtsraqalptsgôisttsn Rj spublikasida ԣizmat ko`rsatish infratuzilma subôj ktlari uchun taômintstning stsddalashgan va lj kin ishtsnchli bo`lgan uslublarini qo`llash zarur.

Fikrimizcha, bunday uslublarga subôj kt mulkdtsrining mulkiy majburiyatni zimmasiga tslish kafilligi taômintstini tslish maqsadga muvtsfiqdir. Chunki, yuqtsrida taôkidlab o`tganimizdj k, amaldagi qtsnun hujjatlari qtsidalariga bintsan subôj kt mulkdtsri subôj ktning fatsliyati jarayonida kj lib chiquvchi majburiyati uchun javtsbgar emas va lj kin fatsliyat davtsmida ko`rilgan zararni subôj kt mulkidagi ulushi dtsirasida qtsplashi bj lgilab qo`yilgan.

Djmak, subôjkt mulkdtsrini o`z ï o`zidan uchinchi shaҲs djb qabul qilishimiz va bu mulkdtsrlarning mulkiy majburiyatni zimmasiga tslish to`gôrisidagi qartsri astssida krjdit muntssabatlarida majburiyat ijrtssini taôminlash uchun qabul qilinishi nafaqat qtsnunga Ҳiltsf emas, balki taômintst tadbirlarini amalga tsshirishning ancha qulayligi, qo`shimcha Ҳarajatlar talab qilinmasligi va eng astssiysi majburiyat bajarilmagan taqdirda undiruvni taômintst tsbôjktiga hjch bir mtsnjliksiz va qarzdtsr mulkdtsrining qtsnun bilan taqiqlanmagan butun mtsl-mulkiga qaratish imktsnini bjradi.

Banklarning aktivlarni jtsylashtirishi, shu jumladan, krjditlar bjrish bilan btsgôliq fatsliyati eng yuqtsri dartsmad kjltiruvchi fatsliyat bo`lishi bilan birga, eng yuqtsri tavakkalchilikka astsslangan fatsliyat hamdir. Btsztsr institutlari shakllanib ulgurgan, iqtistsdiyotni mtsdjrnizatsiya shartsitida qarz tsluvchilar to`gôrisida tsbôjktiv maôlumtstlarning yo`qligi banklarning krjdit fatsliyatidagi tavakkalchilik darajasini kjskin tsshiradi.

ʍULʆ SA VA TAKLIFLAR

O`zbȩkisttsnda ko`p ktsrΞtsnalarni krȩditlash ularning ko`chmas mulki bilan chȩklanganligini qayd etdi. Shu sababli taΘmintstning btsshqa turlari, masalan, dȩbittsrlik qarzi yoki o`z ttsvar-mtsddiy zaΞiralari evaziga krȩdit mablagΘlarini tslish imktsniyatini yaratish ftsydali bo`lar edi. Ekspȩrt tsmbtsr imztssi evaziga mtsliyalashni qo`llashga eΘtibtsrni qaratishni tavsiya qildi, bunda kimningdir ttsvar-mtsddiy btsyliklari uchinchi taraf tsmbtsrida saqlanadi, krȩdittsrlar esa ular gartsvi astssida ular - rȩal qiymatining 40ï 50%iga tȩng mablagô bȩradilar.

O`zbȩkisttsnda histsbvaraq-faktura bilan taΘminlangan htslda mtsliyalashni va lizingni rivtsjlantirish uchun katta saltshiyat mavjud. Mustahkam qtsnunchilik bazasi va puΞta shartntsmaviy astsslar turli taraflar o`rtasida ishtsnchli ktsntraktlar tuzish imktsnini bȩradi. Bugungi kunda butun dunyoda banklar btsztsrning mazkur sȩkttsrida o`z fatsliyatini kȩngaytirayotganligi bȩjiz emas, chunki ko`char aktivlar gartsvi evaziga mtsliyalash mȩΞanizmlari ancha yuqtsri dartsmad kȩltiradi, puΞta tizimlar mavjud bo`lganda to`ltsvlarni to`lamaslik jarayonlarini tssttsn btsshqarish imktsnini bȩradi.

ñGartsv rȩȩstri to`gΘrisidaògi Qtsnunning amalga kiritilishi bank krȩditlashi rivtsjlanishiga imktsn bȩradi. Uning talablarini amalga tsshirish bir qattsr iqtistsdiy va bank-mtsliya ijtsbiy tsmillarini shakllantirish imktsnini bȩradi.

Birinchidan, manfaatdtsr shaΞslarga (krȩdittsrlar, invȩsttsrlar va htskazts) majburiyatlarni taΘminlash uchun bȩrilgan yoki chȩkltsv qo`yilgan qarzdtsrlarning mtsl-mulki to`gΘrisida to`laqtsnli va tsbΘȩktiv aΞbtsrtstning bȩrilishi.

Ikkinchidan, fuqartslar va tadbirktsrlik subΘȩktlarining krȩditlar ajratish to`gΘrisidagi arizalarini ko`rish muddatlarini qisqartirish, chiqim va Ξatarlarni kamaytirish, to`ltsv intiztsmini mustahkamlash imktsniyati.

Uchinchidan, mtsliya-krȩdit tashkiltstlarining krȩdit ptsrtfȩllari sifatini yaΞshilash, yomtsn aktivlar bo`yicha zaΞiralar yaratish Ξarajatlarini kamaytirish va mtsliya btsztsrida raqtsbatni kuchaytirish.

To`rtinchidan, eng muhimi, mamlakatimizda ishbilarmtsnlik muhitining yaΞshilanishi.

O`zbj kisttsn Rj spublikasi bank tizimining samaradtsrligini tsshirish banklarning iqtistsdiyotning rj al sj kttsrini krj ditlashdagi fatsl ishtirtski bilan btsgôliqdir. Mamlakatimiz tijtsrat banklari krj ditlash fatsliyatini tslib btsrishda qattsr muammtslarga duch kj lmtsqda. Iqtistsdiyotni erkinlashtirish btssqichida tijtsrat banklari krj ditlari tarkibida muammtsli krj ditlar salmtsqli o`rin tutadi. Muammtsli krj ditlarning yuzaga kj lishiga gartsv taôminttslarining j tishmasligi va ularning ntsto`gôri bahtslanishi sabab bo`ladi.

Mazkur htslat tijtsrat banklarining krj dit ptsrtfj lining sifat darajasiga salbiy taôsir qiladi va banklarning krj ditlash hajmini tsshirishga jiddiy to`sqinlik qiladi.

Mtsl-mulk qiymatini bahtslashda bahtslash yondashuvlari va usullarni amalga tsshirishning tj ¬ntsltsgik jarayonlarini avmatlashtirish darajasining pastligi. Mazkur htslda mulkning btsztsr qiymatini bahtslashga taôsir ko`rsatuvchi btsztsr ko`rsatkichlari va tsmillarini histsbga tsluvchi matj matik taôminttsning rivtsjlanmaganligi, hamda zaruriy a¬btsrtst tahliliy bazaning mavjud emasligi bilan tavsiflanadi.

Ko`chmas mulklarni bahtslash milliy standarti ishlab chiqilmaganligi va qo`llanishda ftsydalaniladigan uslubiy qo`llanmalarning mavjud emasligi ko`char mulklarni bahtslash jarayonida muammtslarni va kamchiliklarni yuzaga kj lishiga tslib kj lmtsqda.

Ko`chmas mulklar bo`yicha ijara btsztsrining ya¬shi yo`lga qo`yilmaganligi, bu esa bahtslanayotgan mulkning dartsmadligi to`gôrisidagi maôlumtst mavjud emasligini bildiradi.

Bahtsltsvchi ktsr¬tsnalarda mulklarni bahtslash bo`yicha dasturiy taôminttsga ega emas. Shu sababli mulklarni bahtslash jarayonlari uztsq vaqt mtsbaynida bo`lishi va histsb-kittsblarning aniqlik darajasi pastligiga tslib kj lmtsqda.

Krj ditlar qaytmasligining sabablari qarzdtsr-mijtsz va bank fatsliyati bilan btsgôliq bo`ladi. Mazkur sabablardan biri krj ditlarning bj rilishi, amal qilishi davrida ichki va tashqi naztsratning to`gôri yo`lga qo`yilmaganligi histsblanadi.

Muammtsli krj ditlarni bartaraf etish bo`yicha jahtsn mamlakatlarining btsy tajribasini o`rganish o`tish iqtistsdiyoti mamlakatlari uchun ftsydalidir.

Krjdit yo`qtstishlariga taôsir etuvchi turli hil tsmillar taôsir ko`rsatib, ularni umumiy qilib, ichki va tashqi tsmillarga guruҳlash mumkin. Adabiyotlarda ko`rsatilitshicha, ichki tsmillar 67%ni, tashqi tsmillar esa 33%ni tashkil etmtsqda. Ichki va tashqi tsmillarning har birini altshida mtsddalari bo`lib, ularning krjdit qaytmasligida turli miqdtsrda taôsir etadi. Masalan ichki tsmillar ichida taôminttst jtishmasligi 22%ni, krjdit arizasi tahlil qilinganda ntsto`gôri bahtslash 21%ni, mijtsz fatsliyatini yaҳshi o`rganilmasligi 18%ni tashkil etadi.

Taôminttstning yomtsnligi ham bankning krjdit yo`qtstishlariga taôsir etuvchi tsmil bo`lib, ular ichki tsmillarning 5%ini egallaydi. Krjdit yo`qtstishlariga taôsir etuvchi tashqi tsmillarga ktsmpaniyaning bankrtstligi, krjdittsrlar haqlarining talab qilishlari, tsilaviy muammtslar va taômagirlik va btsshqa tsmillar kirib, ko`prtsq ulushni ktsrҳtsna bankrtstligi (12%), va krjdittsrlar haqlarining talab qilishlari (10%) tashkil etadi.

Krjdit taômintstini taktsmillashtirish bo`yicha quyidagi takliflarni kjltirib o`tmtsqchimiz:

1. Mamlakatimizda bahtslash fatsliyati bilan shugôullanuvchi ktsrҳtsnalar fatsliyatini yaҳshilash maqsadida ular o`rtasida raqtsbat muhitini shakllantirish va ularga nisbatan qo`llanilayotgan stsliq yukidan imtiyozlar bjrish;

2. Mtsl-mulkni bahtslashni mjôyoriy ҳujjatlar astssida tartibga stslish va ularni bahtslash jarayonida qo`llanishini taôminlash zarur.

3. Banklarni ichki bahtslash qo`mitasiga va bahtsltsvchi ktsrҳtsnalarga mulklarni aniq va sifatli bahtslab bjradigan dasturiy taômintst bilan taôminlash kjrak. Zjrts ʌʌI asr aҳbtsrtst tjҳntsltsgiyalari asri ekan bahtslash fatsliyatida ham zamtsnaviy aҳbtsrtst tjҳntsltsgiyalarga va jaҳtsn talablariga to`gôri kjladigan dasturiy taômintstlaridan ftsydalanishalari kjrak.

4. Banklarda mijtszlarining astssiy qismida yuqtsri likvidli gartsv tsbôjktlarining jtishmasligini histsbga tslib, banklarda mijtszlarning krjdit to`ltsviga layoqatliligini bahtslashning mtsliyaviy ktseffitsijntlar tizimidan to`liq ftsydalanishni yo`lga qo`yish ltszim.

5. Mtsl-mulk va uni bahtslashda јtarli taôminttstni yo`lga qo`yish. Bunday mјttsd bankka bјrilgan summaning qaytishini va ftsiz tslinishini kaftslatlaydi. Krјdit taôminttsti turlariga mulk gartsvi, kafillik, kaftslat kabilar kiradi. Krјdit riskidan himtsya qilishda astssiy eôtibtsr zararlarni qtsplash uchun mo`ljallangan јtarli taôminttstni jalb qilinishiga emas, balki ushbu zararlarga yo`l qo`ymaslik uchun qarzdtsrning krјditga layoqatliligini tahlil qilishga qaratiladi. Chunki invјstitsiya ltsyihasi uchun mablagôlar krјdit kјlishuviga muvtsfiq qaytarilishini histsbga tslib bјriladi.

6. Bank krјdit taôminttsti ustidan mtsnittsring o`rnatishni taôminttst hatarini tsldini tslishning eng birinchi sharti dјb qarash ltszim. Chunki har qanday tajribali bank ⁼tsdimlari bilan ishlamanmasin, ular ttsmtsnidan mtsnittsring ishlari tslib btsrilmas ekan taôminttst hatarini kamaytirish mumkin emas.

FЈYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YᴍATI.

1. O`zbјkisttsn Rјspublikasining Fuqtsralik ktsdјksi. T-1992 yil.
2. O`zbјkisttsn Rјspublikasining ñGartsv to`gôrisidaògi Qtsnuni. 1998 yil 1 may.
3. O`zbјkisttsn Rјspublikasining ñBahtslash to`gôrisidaògi Qtsnuni 06.10.2009y.
4. O`zbјkisttsn Rјspublikasining ñGartsv rјјstri to`gôrisidaògi Qtsnuni. 2014 yil 1 avgust
5. O`zbјkisttsn Rјspublikasining ñBank siri to`gôrisidaògi Qtsnuni. 2003 yil 30 avgust.
6. O`zbјkisttsn Rјspublikasining ñQimmatli qtsgôtszlar btsztsri to`gôrisidaògi Qtsnuni. 2008 yil 22 iyul.
7. I.A.Karimtsv. «Bank tizimi, pul mutsmalasi, krјdit, invјstitsiya, mtsliyaviy barqartsrlik to`gôrisida», T.: O`zbјkisttsn, 2011 yil.
8. O`zbјkisttsn Rјspublikasi Prјzidјntining 2010 yil 26 ntsyabrdagi ñ2011-2015 yillarda rјspublika mtsliya-bank tizimini yanada isltsh qilish, uning barqartsrligini tsshirish va yuqtsri ⁼alqarts rјyting ko`rsatkichlariga erishishning ustuvtsr yo`nalishlari to`gôrisidaògi PQ-1438-stsnli Qartsriga.

9. I.A.Karimtsv "2015 yilda mamlakatimizni ijtimtsiy-iqtistsdiy rivtsjlantirish yakunlari hamda 2016 yilga mo`ljallangan iqtistsdiy dasturning eng muhim ustuvtsr yunalishlari"ga bagĝishlangan Vazirlar MaΞkamasining majlisidagi maĝruzasi. 2016 yil 15 yanvar.
10. O`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy bank Btsshqaruvi ttsmtsnidan 1998 yil 2 ntsyabrda tasdiqlangan ñTijtsrat banklari likvidligini btsshqarishga bo`lgan talablar to`gĝrisidaògi 421-stsnli Niztsm.
11. O`zbjkisttsn Rjspublikasi Adliya vazirligida 2000 yil 2 martda 905-stsn bilan ro`yΞatga tslingan va O`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy bank Btsshqaruvi ttsmtsnidan 2000 yil 22 fjvralda 429-stsn bilan tasdiqlangan ñTijtsrat banklari krjdit siyosatiga nisbatan qo`yiladigan talablar to`gĝrisidaògi Niztsm.
12. O`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy bankining ñO`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy banki ttsmtsnidan tijtsrat banklariga qayta mtsliyalash krjditlarini bjrish tartibi to`gĝrisidaògi 619-stsnli Niztsmi. 2011 yil 22 yanvar.
13. O`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy bankining ñTijtsrat banklarining O`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy bankida djptszitga o`tkaziladigan majburiy rjzjrvlari to`gĝrisidaògi 2009 yil 15 avgustdagi 701-stsnli Niztsmi.
14. O`zbjkisttsn Rjspublikasi Markaziy banki "Tijtsrat banklari ttsmtsnidan qimmatli qtsgĝtszlar bilan o`tkaziladigan tspjratsiyalarga ko`yiladigan talablar to`gĝrisida "gi 571-stsnli Niztsmi, 1998 yil 19 djkabr.
15. Abdullajva Sh.Z. Pul, krjdit va banklar. Darslik. - T.: "Mtsliya", 2004 yil.
16. Abdullajva Sh.Z. Bank ishi. Darslik. - T.: TMI, 2003y.
17. Abdullajva Sh.Z. ʌalqarts valuta va krjdit muntssabatlari.-T.: TMI, 2005 yil.
18. Yo.Abdullajv, T.Qtsralijv va btsshqalar . Bank ishi. O`quv qo`llanma. -T.: "Iqtistsd-Mtsliya", 2010 yil.
19. Ntsrqtsbiltsv S.ʌ. ʌalqarts amaliyotda bank naztsrati. Magistrlar uchun darslik.- T.: "Iqtistsd-Mtsliya", 2007 yil.
20. Sattartsv ʆ.B. Tijtsrat banklari likvidligini btsshqarish. Mtsntsgrafiya-T.: "ʈΞtrjmum Prjss", 2010 yil.
21. Mullajtsntsv F. O`zbjkisttsn Rjspublikasi bank tizimi. - T.: 2011y.

22. Lavrushin ʃ .I. Banktsvsktsʝ dʝ lts (5-izdanie). Mtsskva 2012 g.

23. Karaliʝ v T, ʃ mtsntsv A ñPul, krʝ dit va banklarò-darslik. T. O`qituvchi. 2012 y.

24. Pitʝ r S.Rtsuz Banktsvskiy mʝ nʝ jmʝ nt.Mtsskva 2011 g.

25. Jarktsvskaya ɽ .P. Banktsvsktsʝ dʝ lts: Uchʝ bnik. ï M., 2013 g.

26. Ktslchina N.V. Finansi prʝ dpriyatiy: Uchʝ bnik. ï M.,2011 g.

27. Mullajantsv F ñPul krʝ dit siyosati stshasidagi mavjud vaziyat va mtsnʝ tar siyosatning 2015 yilga mo`ljallangan astssiy yo`nalishlari ò. Btsztsr, pul va krʝ dit jurnali. 2015 y ¯ 1stsn.

28. ñIpoteka bankò ATIB ning krʝ dit siyosati 2015 y.

29. Intʝ rnʝ t saytlari:

www.cbu.uz ï O`zR MBning rasmiy vʝ b-sayti;

www.nbu.uz ï TIF Milliybank rasmiy vʝ b-sayti;

www.ahbor.uz ï ñAhbor reytingò rʝ yting agʝ ntligining rasmiy vʝ b-sayti;

www.minfin.uz ï O`zR Mtsliya Vazirligining rasmiy vʝ b-sayti;

www.lex.uz ï O`zR Milliy qtsnunchilik tizimining vʝ b-sayti;

www.uzreport.com ï O`zR Histsbtstlar tizimining vʝ b-sayti;

www.bis.org ï ʍalqarts Bazʝ l Qo`mitasining rasmiy vʝ b-sayti;